

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NASİHAT-NÂME TÜRÜNDEKİ ESERLERDE YÖNETİCİLİK

HAZIRLAYAN
EBRU VAROL

ORDU-2015

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

NASİHAT-NÂME TÜRÜNDEKİ ESERLERDE YÖNETİCİLİK

HAZIRLAYAN

EBRU VAROL

DANIŞMAN

DOÇ. DR. MUHAMMET KUZUBAŞ

ORDU-2015

T.C.

ORDU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 25.12.2015 tarihinde yapılan sınav ile
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı
Bilim Dalı'nda yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Bekir SİSMAN

Üye : Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet DAĞLI

ONAY:

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

13.01.2016

Unvanı Adı SOYADI

Doç.Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım yüksek lisans tezinin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazılara ait her özgün fikre de kaynak gösterdiğimi bildiririm.

28/12/2015

Ebru VAROL

ÖZET

Varol, Ebru; Nasihat-nâme Türündeki Eserlerde Yöneticilik; Yüksek Lisans Tezi; Ordu; 2015

Klâsik Türk edebiyatı, işlenen çeşitli konularıyla, meydana getirilen farklı türleriyle sayısız manzum ve mensur eserlerin ortaya konduğu geniş bir saha olarak dikkati çekmektedir. Bu sahanın önemli bir yapı taşı da, hiç şüphesiz devrin insanına iyiyi ve doğruyu anlatmaya çalışan, onları manevi yönden yetiştirmeye çalışan nasihat-nâmeler, diğer bir ifadeyle pend-nâmelerdir.

Klâsik Türk edebiyatında, pek çok nasihat-nâme kaleme alınmıştır. Nasihat-nâme türünde yazılmış eserler hem yazıldığı yüzyılın yöneticilerine yol göstermekte hem de sonraki nesiller için önemli öğütler ve bilgiler ihtiva etmektedir.

Bu çalışmada klâsik Türk edebiyatında yazılmış önemli nasihat-nâmelerden yola çıkarak şair ve yazarlarımızın mezkur konudaki görüşlerini ve arzu edilen ideal yönetici tipini ortaya koymayı tespit ve tahlil etmeyi amaçladık.

Anahtar Sözcükler: Nasihat-nâme, Pend-nâme, Yöneticilik

ABSTRACT

Varol, Ebru; The Governorship In The Nasihat-name Type Works; Yüksek Lisans Tezi; Ordu; 2015

Classical Turkish Literature draws attention as a broad field in which numerous poetical and prose works are set forth with its studied various subjects and created different types. The touchstone of this branch is undoubtedly nasihat-nâme, in other words pend-nâme which tries to teach being honest and decent, training them in terms of moral.

Many nasihat-nâme have been dealt with in classical Turkish literature. The works written in type of nasihat-nâme not only guide to the politic leaders of the century they have been written but also they comprise precious advices and information for he next generations.

In this work, we have aimed at presenting our writers and poets' opinions about the aforementioned subject and defining and analyzing the desired ideal characteristics of a leader.

Key Words: Nasihat-name, Pend-name, Governorship

ÖN SÖZ

Nasihat-nâmeler; nasihat veren bilgiler içeren eserlerdir. Nasihat-nâmelerde amaç; doğruyu, iyiyi, faydalıyı göstermek, kötülükten ve fenâlıktan alıkoymaktır. Türk edebiyatının başlangıcından bu yana nasihat verme geleneğiyle eserler vücuda getirilmiştir. Türk edebiyatının ilk yazılı kaynaklarından olan Orhun Yazıtları'ndan günümüze kadar nasihat var olagelmiştir.

Edebî olarak nasihatlerin kaleme alınışı ve gelişimi ise İslamiyet sonrasına dayanır. Bizde XI. yüzyılda kaleme alınan Kutadgu Bilig gibi eserlerden itibaren dinî, ahlakî, didaktik karakterli eserler görmek mümkündür. Verilen eserler bu bakımdan yazıldıkları devrin ahlakî, sosyal, manevî hayatını yansıtan birer ayna hükmündedirler.

İran edebiyatının ünlü temsilcilerinden biri olan Feridüddin-i Attar Pend-nâme geleneğiyle edebiyatımızı etkileyen öncülerden biridir. Zira o, İran edebiyatında olduğu kadar Türk edebiyatında da etkisini uzun yıllar sürdürmüş bir şairdir. Ona göre, eserini okuyanlar, ya bu nasihatleri dikkate alarak kendini ve ruhunu eğitip iki cihan mutluluğuna kavuşacak yahut da iki cihanda düşkün olacaktır.

Klasik Türk Edebiyatında başlangıçtan itibaren önemli bir yer tutan nasihat-nâme türü, Cumhuriyet dönemine kadar çeşitli örneklerle varlığını sürdürme gelmiştir. Bu süreç içerisinde toplumda ve devlette meydana gelen yükselmeler ve çöküşler bu eserlere de yansımıştır. Devlet düzenindeki bu değişmeler ve yönetimdeki bozukluklar nasihat-nâmelerin konusuna girmiştir. Biz de hem yazıldığı yüzyılın sorunlarına ışık tutan hem de gelecek yöneticilere önemli öğütler ihtiva eden klasik edebiyatımızdaki nasihat-nâme türünde yazılmış bu eserleri tespit ederek çalışmamıza uygun bölüm ve beyitleri inceledik. Böylece, klasik edebiyat mensuplarının aslında hem kendi asırları hem de insanlık tarihi için ortaya koydukları tavsiyeleri tespit etmeye çalıştık.

Çalışmamızda, öncelikle Klasik edebiyatta nasihat-nâme kavramı üzerinde durulmuş, ardından da önemli nasihat-nâme örnekleri hakkında bilgi verilmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde tespit ettiğimiz nasihat-nâmeler, çalışma konumuz olan “yöneticilik” bağlamında incelenmiştir. Bu bölümde, nasihat-nâmelerde yer alan ve ideal bir yönetici portresini ortaya koymaya yönelik olarak şairler veya nâsirlere tarafından dile getirilen düşünceler çeşitli alt başlıklar şeklinde ele alınmıştır.

Çalışmamız Sonuç ve Kaynakça bölümleriyle tamamlanmıştır.

Hiçbir konuda yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Doç. Dr. Muhammet KUZUBAŞ’a, maddî manevî her zaman destek olup, daima güvenen annem Hamide VAROL’a ve babam Osman VAROL’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ebru VAROL

ORDU, 2015

İÇİNDEKİLER

BİLDİRİM.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER.....	VI
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	2
A. NASİHAT-NÂME.....	2
B. NASİHAT-NÂME TÜRÜNDE YAZILMIŞ ESERLER.....	6
B.1. XI. Yüzyıl.....	6
B.2. XII. Yüzyıl.....	8
B.3. XIII. Yüzyıl.....	8
B.4. XIV. Yüzyıl.....	9
B.5. XV. Yüzyıl.....	9
B.6. XVI. Yüzyıl.....	11
B.7. XVII. Yüzyıl.....	12
B.8. XVIII. Yüzyıl.....	14
B.9. XIX. Yüzyıl.....	15
II. BÖLÜM.....	16
A. NASİHAT-NÂME TÜRÜNDEKİ ESERLERDE YÖNETİCİLİK.....	16
A.1. ADÂLET.....	18
A.2. HALKA ZULMETMEMEK.....	33
A.3. KENDİ RAHATI İÇİN İNSANLARA EZİYET ETMEMEK.....	35

A.4. İNSANLARIN GÖNÜLLERİNİ KAZANMAK.....	35
A.5. KİBİRDEN UZAK DURMAK.....	35
A.6. TEVÂZU.....	36
A.7. GURURLANMAMAK.....	37
A.8. MAKAM HIRSI.....	38
A.9. GAFLETE DÜŞMEMEK.....	50
A.10. DÜNYA MALI BİRİKTİRMEK.....	51
A.11. DEVLET MALINDAN HARCAMAMAK.....	52
A.12. GÖREVİNİ KÖTÜYE KULLANMAMAK.....	53
A.13. RÜŞVET.....	55
A.14. ŞÖHRET, SÜS DÜŞKÜNLÜĞÜ.....	65
A.15. SİYASET YAPMAK.....	70
A.16. MAKAMIN İZZETİNİ KORUMAK.....	71
A.17. MAKAMIN İZZETİNE GÖRE GİYİNMEK.....	71
A.18. İZZET SAHİBİ OLMAK.....	71
A.19. ECDADA LAYIK DAVRANMAK.....	72
A.20. ASİL DAVRANMAK.....	72
A.21. İFFETLİ OLMAK.....	73
A.22. DOĞRU, DÜRÜST OLMAK.....	74
A.23. İYİ OLMAK.....	75
A.24. AKILLI, BİLGİLİ OLMAK.....	76
A.25. ASKERİNİ GÖZETMEK.....	78
A.26. İHTİYATLI OLMAK.....	78
A.27. SABIRLI OLMAK.....	80
A.28. TATLI DİLLİ OLMAK.....	80
A.29. İÇKİ VE KUMARDAN UZAK DURMAK.....	81
A.30. YÖNETİCİNİN ÇEVRESİNDEKİ İNSANLAR.....	81

SONUÇ.....	83
KAYNAKÇA.....	85

KISALTMALAR

age.	adı geçen eser
agm.	adı geçen makale
agt.	adı geçen tez
Ank.	Ankara
b.	beyit
C.	cilt
İst.	İstanbul
Haz.	Hazırlayan
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
s.	sayfa
S.	sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
Terc.	Tercüme
vb.	ve benzeri
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

Türkçe öğüt, Farsça pend anlamına gelen nasihat, çeşitli anlamları ifade eden, geniş kullanım sahasına sahip bir kavramdır. Öğüt vermek, iyi ve hayırlı işlere davet, kötü ve şer olan işlerden nehyetmek, bir işi sadece Allah rızası için yapmak gibi çok çeşitli ve muhtevalı manalar ifade eden "nasihat"; mektup, risâle, kitap, belge gibi anlamlara gelen "nâme" sözcüğüyle birleşmiş ve edebiyatta bir tür olarak, insanları iyiye, güzele, inançlı ve ahlaklı olmaya yönelten; içerisinde âyet, hadis, atasözü, kıssa, hikâye, özdeyiş ve menkıbeler bulunan manzum veya mensur eserlerin genel adı olmuştur.¹

Nasihat-nâmeler halka ve idarecilere doğru yolu göstermeye çalışan öğretici metinlerdir. Geçmişteki örneklere dayanarak ileride olabilecek durumlara karşı nasıl bir tavır sergilememiz gerektiğiyle ilgili bilgiler vermektedir. Bu tür eserleri yazan şair ve nâsirler insanlığa faydalı olmayı amaçlamışlardır.

İnsanları doğru yola, iyiye ve güzele sevk etmek için yazılan eserler nasihat-nâmelerdir. Bu tür eserlerde amaç öğüt vermektir. Bunun için yazılan eserlerde ibret verici hikâyelere, tavsiyelere ve ihtarlara yer verilir. Dinî, ahlakî birtakım öğütler verilerek kişiyi yaşamın tüm evrelerine hazırlamak ve yetiştirmek amaçlanmıştır.

Bu tür eserler birçok çeşitli konularda yazılmıştır. Bunlar ahlakî, dinî, tasavvufî, sosyal muhtevaları içermektedirler. Çocukların eğitimi, din adamlarının öğütleri, siyasetçilerin tavsiyeleri gibi çok çeşitli konulara kadar uzanmaktadır.

Özellikle bazıları, devrin ileri gelenleri tarafından devletin bekâsı için yöneticilere yol göstermek, ışık tutmak maksadıyla kaleme alınmıştır. İyi bir idarecinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili bilgiler ihtiva etmektedir. İyi bir devlet, iyi bir millet ve iyi bir gelecek için önemli öğütler barındırmaktadır. Bu tür eserlerde şair ve nâsirler, insanlığa faydalı olabilmek için ideal insan tipini ortaya koymaya çalışmışlardır.

---

¹ Selim Emiroğlu, Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2010, s. 3

I. BÖLÜM

A. NASİHAT-NÂME

Nasihât-nâme, Arapça “nush” kökünden türeyen nasihat Farsça "nâme" sözcüklerinin birleşimiyle oluşmuştur. "Nasihât" pend, öğüt² "nâme" mektup, sevgiliye ve aşka dair yazılmış mektup, kitap, mecmua³ anlamlarına gelmektedir. Nasihat ve nâme sözcükleri birleşmiş ve edebiyatta bir tür olarak İslamî temele dayanan ahlâk ve âdab kaidelerini veciz ifadeler ile dile getirerek, insanlara ve bilhassa genç nesillere öğüt vermek amacı ile kaleme alınan eserlerin⁴ genel adı olmuştur.

Nasihât-nâme, dinî-tasavvufî, ahlakî ve sosyal konularda öğüt vererek yol gösteren manzum ve mensur eserlerdir. Öğretici nitelikte olan bu eserlerin içinde atasözleri deyimler, âyet ve hadisler, kelâm-ı kibarlar, din ulularının sözleri, darb-ı meseller bulunmaktadır. Yalnızca âyet ve hadislere dayanarak yazılmış nasihat-nâmeler de vardır. Öğüt verici özellikte yazılmış eserlerdir.⁵

Kısaca nasihat-nâme; İnsanları doğru yola iletme, ahlaklı bireylerden oluşan erdemli ve huzurlu bir toplum yaratma kastıyla öğüt vermeyi amaçlayan eserlere nasihat-nâme ya da pend-nâme adı verilmiştir.

Kişiyi ve toplumu İslam dini ve tasavvuf çerçevesinde eğitmeyi, bilgilendirmeyi, uyarmayı amaçlayan bu eserler, ahlak ve görgü kitapları, adap kılavuzları, mev'ize kitapları, atalar sözü kitapları olarak da bilinirler.

Genel olarak nasihat-nâme veya pend-nâme adıyla yazılan öğüt kitapları, "bahr-ı nasayih, ahlak-nâme, butsan-ı nasayih, te'dib-nâme, nasayih-i şubbân, tehzîbü'ş-şiyem, ayîne-i nasîhat, öğüt risalesi, mürşidü'l-ubbâd, ibret-nâme, pend-i rical, cami'ün-nasayih, miratü'l-ahlak" gibi isimlerle de karşımıza çıkar.⁶

Nasihât-nâmelerin bazıları özel adlara sahipse de büyük bir çoğunluğu, Türk edebiyatında derin izler bırakan Fars edebiyatındaki pend-nâme geleneğinin ve özellikle de Attar'ın Pend-nâme adını verdiği öğüt kitaplarının etkisi ile pend-nâme olarak adlandırılmıştır. 910 beyit ve 84 bölümden oluşan ve mesnevi biçiminde yazılan eser;

² Ferit Devellioğlu, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ank., 2008, s. 808

³ Devellioğlu, age., s. 804

⁴ Komisyon, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yayınları, İst., 1998, C. 7, s. 241

⁵ Erman Artun, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, Karahan Kitabevi, Adana, 2011, s. 155

⁶ Rıdvan Canım, Divan Edebiyatında Türler, Grafiker Yay., Ank., 2010, s.181

yüzyıllardır doğu kültüründe geniş ve derin bir ilgi ile okunmuş, tasavvufi görüş ile İslam ahlakını geniş kitlelere ulaştırıp yayma konusunda büyük rol oynamıştır. Daha sonra bu yolda verilen eserlere örneklik etmiştir. Birçok Türk şairi bu eseri manzum veya mensur tercüme veya şerh etmiştir.⁷ Şairlerimiz bu çeviri ve şerhlere kendilerinden de bir şeyler katarak eseri genişletmiş ve zenginleştirmişlerdir.

Okuyanları ahlaki ve sosyal açıdan kemâle ulaştırmayı amaçlayan ve böylece örnek şahıs, olgun insan tipini yetiştirmeyi gaye edinen nasihat-nâmeler, didaktik eserler arasında yer alırlar.

İnsanları yanlış olduğuna inanılan şeylerden alıkoymak, korumak için çeşitli yaptırımlarda bulunulmuş ama önce bunların yapılmaması için bazı uyarılar yapılmış ve nasihatler verilmiştir. Bu şekilde nasihat vermek bir gelenek haline gelmiştir. Toplumsal düzeni sağlayabilmek için kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Özellikle devletin durumunu iyi görmediklerinde devletin önde gelen, sözü dinlenen kişileri devletin geleceği ve toplumun refahı için kendilerini nasihat vermek zorunda hissetmişlerdir.

Nasihat-nâme türünde yazılan eserlerin kaynağı birçok şeye dayanmaktadır. Öğüt vermek amacıyla yazılan nasihat-nâmelerin ilk kaynaklarından biri edebiyatımızda başlangıçtan beri öğüt verme geleneğinin var olduğunu gösteren sözlü edebiyat döneminden gelen atasözleri manzum nasihat-nâmelerin ilk örnekleri olarak değerlendirilebilir.⁸

Nasihat-nâmelerin en önemli kaynağı ise İslam dininin benimsenmeye başlanmasıyla Kur'an ve Hadis olmuştur. Hz. Muhammed'in "Din nasihattir" sözü nasihat-nâmelerin özünü oluşturur.⁹ Bu hadisten hareketle nasihat-nâmeler, okuyucuyu iyiliğe sevk edip kötülükten alıkoymak amacıyla oluşturulmuş devlet büyükleri ve padişahlardan (Kutadgu Bilig) çocuklara (Lutfiyye, Hayriyye) kadar hemen hemen her kesime hitap etmiş eserlerdir.

---

⁷Mehmet Sait Çalka, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007, s.14

⁸ Elif Pehlivan, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in Nasihat-nâmesi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 10; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İst., 1980, s. 158

⁹ Esra Demir, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 10

Nasihat-nâmelerin edebî bir tür olarak ortaya çıkışında Arap ve İran edebiyatındaki pend-nâme türündeki eserler etkili olmuştur. Pek çok Divan şairi tarafından bu eserler manzum olarak tercüme edilmişlerdir.¹⁰ Feridüddin Attar'ın Pend-nâme'si, Nizamî'nin Mahzenü'l-esrâr'ı, Emir Keykâvus bin İskender'in oğlu Gilan Şah için yazdığı Kâbus-nâme, Sâdî'nin Bostan ve Gülistan adlı eserleri edebiyatımızdaki nasihat-nâme türü üzerinde etkili olan eserlerdir.

Nasihat-nâmeler manzum ve mensur olabildiği gibi manzum olanları da genellikle mesnevi nazım şeklinde yazılmışlardır. Kaside, gazel, terci-î bend biçiminde kaleme alınanları da vardır.

Türk edebiyatının öğüt içeren eserleri üzerine şimdiye kadar birçok çalışma yapılmışsa da bu eserlere dair net tanım ve tasnifler ortaya koyamamışlardır. Nasihat-nâme, siyasetnâme vb. türlerindeki eserler iç içe olduğu için ayırım yapmak oldukça güçtür.

Türk edebiyatındaki nasihat-nâmeler genel olarak dinî, tasavvufî tarzdadır. Bununla beraber sosyal meselelere değinen, ahlakî konuları ele alan, ekonomi, aile hayatı ve çocuk eğitimi konularında bilgiler ve öğütler veren hatta devlet erkânına, nasıl çalışmaları, halka maiyetlerine ve devlet malına karşı nasıl davranmaları gerektiğini anlatan nasihat-nâmeler de vardır.

Mahmut Kaplan, nasihat-nâme türünde yazılan eserleri konularına, nazım şekillerine, telif veya tercüme oluşlarına göre sıralamıştır.¹¹ Nasihat-nâmeleri konularına göre ayırmak oldukça zordur. Çünkü nasihatler günlük hayatla ilgili olduğu anlarda bile dinî bir muhteva taşıyabilir. Bunu göz ardı etmeden nasihat-nâmeleri "dinî-tasavvufî", "genel ahlak", "sosyal hayat", "ilim" ve "sosyal eleştiri" olarak beş konu üzerinde durulduğu görülmektedir.¹²

---

¹⁰Mahmut Kaplan, Hayriyye-i Nabi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ank., 2008, s. 5

¹¹ Nabi, age., s. 2

¹² Mahmut Kaplan, *Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2001, S.9

Osmanlı devletinin duraklama gerilemiş dönemlerinde devletin bu duruma geliş sebeplerini incelerken, tarihçi ve vakanüvislerin kendi alanlarının verdiği imkan nisbetinde objektif sayılabilecek değerlendirmeleri yanında, ayrıca olaylara sanatkârâne bakan şairlerimizin tesbitlerinin yer aldığı nasihat-nâmeleri de dikkate almak gerekmektedir.

Osmanlı devletinin eski şaşâlı saltanat yıllarından sonra gerileme dönemlerini görüp bunu engellemeye yönelik ileri görüşlü bazı yazarlar tarafından eserlerinde bu durum dile getirilmiştir.

B. NASİHAT-NÂME TÜRÜNDE YAZILMIŞ ESERLER

Türk edebiyatında her dönemde nasihat-nâmeler yazılmıştır. Bu nasihat-nâmeler genel olarak dinî, tasavvufî tarzdadır. Bununla beraber sosyal meselelerden bahseden, ahlakî konuları ele alan, ekonomi, aile hayatı ve çocuk eğitimi konularında bilgiler ve öğütler veren eserler de vardır. Bizim de ele almaya çalıştığımız nasihat-nâmelerde yöneticilik konusu ise özellikle XVII. yüzyılda kaleme alınmıştır. XVII. yüzyıl, Osmanlı düzeninin, dönemin pek çok tarihi ve edebî eserlerinden de anlaşılacağı gibi, "çözülmenin yoğun olarak yaşandığı" bir yüzyıl olmuştur.¹³ Bu yüzyılda kaleme alınan nasihat kitaplarında dinî, ahlakî, tasavvufî konuların yanında özellikle devlet ve yönetim sorunlarının ağırlık kazandığı görülmektedir. Devlet yönetimindeki aksaklıklar, yöneticilerin tutumları, olması gereken düzen ve yöneticilerin yapması veya yapmaması gerekenler verilmeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin bu asırda siyasi, iktisadî ve içtimaî alanda olumsuz bir dönem geçirirken Türk edebiyatı yükseliş ve gelişimini devam ettirmiştir. Bu dönemde yazılan nasihat-nâmeler ve siyasetnâmelerde devlet yönetiminin hususları işlenmiştir. Bu sebeple yazılan nasihat-nâme ve siyasetnâme eserlerini birbirinden ayıramıyoruz. Nasihat-nâme mahiyetteki bir eser aynı zamanda siyasetnâme özelliği de gösterebilir.

Türk edebiyatında nasihat etme amacıyla söz söyleme ve şiir yazma geleneği 8. yüzyıla kadar gider. Türkçenin ilk yazılı belgeleri kabul edilen Göktürk Kitabeleri'nde gelecekle ilgili öğütlere yer verilir.

B.1. XI. Yüzyıl

XI. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserler kaleme alınmıştır. Bu eserlerden bazıları sosyal bazıları ahlakî bazıları da dinî konularda yazılmıştır. Bu asırda kaleme alınan ulaşabildiğimiz eserler:

XI. yüzyılda kaleme alınan, Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig¹⁴ adlı eseri 1069-1070 yıllarında Karahanlı Türkçesi ile yazılmış ve eser Karahanlı hükümdarı Tabgaç Buğra Han'a sunulmuştur. Kutadgu Bilig 85 bab ve 6645 beyitten oluşmaktadır.

---

¹³ Ali Fuat Bilkan, Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı, Akçağ Yay., Ank., 2002, s. 95

¹⁴ Reşit Rahmeti Arat, Kutadgu Bilig, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2006

Mesnevi biçiminde yazılan bu eser, Türk Edebiyatının ilk manzum nasihat-nâmesidir. Eski Türk ahlak ve devlet telakkisi ile İslamî itikadı birleştiren nasihat-nâme ve siyasetnâme mahiyetinde didaktik bir eserdir. İnsanı her iki dünyada da mutluluğa ulaştırmayı amaçlayan eser, idarecilerden halka kadar hemen hemen her kesime hitap eden çeşitli konularda yazılmış öğütler içerir. Eser, devlet yönetimi usulleriyle devlet-toplum ilişkilerini biçimlendiren kuralları içermenin yanı sıra, aile düzeni, yasa ve töre bilgisi, tören ve şölen düzeni, sofrâ görgüsü, düş yorma, sağlık bilgisi, avcılık, tarım, hayvancılık gibi çok değerli bilgiler ihtiva etmektedir. Eser, dört unsuru temsil eden sembolik dört şahsiyetin diyalogu üzerine kurulmuştur. Bunlar; Adâlet, Mutluluk, Akıl ve Akîbettir. Dinî-tasavvufî Türk edebiyatının, İslamî döneminde yazılan ilk kaynak eseri olma sıfatını da hâlâ bünyesinde taşıyan bir eserdir.¹⁵ Bu kitap, gerek fert olarak, gerek cemiyet hâlinde yaşayan insanların iyi bir siyasetle idare edilip, dünyada ve ahrette mutlu olabilmeleri için tutulacak yolları gösterir. Kutadgu Bilig, maddî ve manevî bilimsel gerçeklere dayalı bir devletin milletine karşı; devlet-i ebed müddet konumu içinde daima adâletli, müşfik, hoşgörülü, akıllı, yaratıcı, üretici, millî ve manevî değerlere saygılı, dinî vecibelerin de yerine getirilmesinde bilimsel yaklaşımçı davranılmasını ve hatta bütün insanlık için de yeni ve güzel bir dünya yaratmasını ister.¹⁶

XI. yüzyılda kaleme alınan bir diğer yapıt ise Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ı Lügati't Türk¹⁷ adlı eseridir. Eser 1072-1074 yılları arasında yazılan Türkçe-Arapça bir sözlüktür. Eser Türkçenin önemli bir dil olduğunu anlatmak ve Araplara Türkçeyi öğretmek amacıyla yazılmıştır. Divan-ı Lügati't Türk bir sözlük olarak hazırlanmasına rağmen Türk sosyolojisi, psikolojisi, edebiyatı, tarihi, gelenek ve görenekleriyle ilgili bilgi veren bir ansiklopedi niteliği göstermektedir. Eser atasözü ile nasihat etme geleneğinin bir örneğidir. Bunun için edebiyatımızda da ayrı bir önemi vardır.

---

¹⁵ Abdurrahman Güzel, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yay., Ank., 2000, s. 113

¹⁶ Abdurrahman Güzel, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 69

¹⁷ Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügati't Türk, Çevirmen: Besim Atalay, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013

B.2. XII. Yüzyıl

XII. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserler ise daha çok dinî-tasavvufî şekilde yazılmıştır. Bu eserler:

XII. yüzyılda kaleme alınan Edip Ahmet Yüknekî'nin Atabetü'l-Hakayık'ı¹⁸ nasihat-nâme türünün ilk örneklerindedir. Eserin adı "Hakikatlerin Eşiği" anlamına gelmektedir. On dört bölümden oluşan eserde kırk beyit, yüz bir dörtlük bulunmaktadır, eserin tamamı 484 mısradır. Hakaniye Türkçesiyle yazılmış olan bu eserde bilginin faydası, cehaletin zararları, cömertlik, cimrilik, iyi ve kötü huylar anlatılarak halka yararlı olmak istenmiştir. Eserde, bilginin faydası ve bilgisizliğin zararları dilin muhafazası, dünyanın dönecliği, cömertliğin mehdi ve hasisliğin zemmi, tevazu ve kibir, harislik, kerem, ilim ve diğer iyilikler, kitap sahibinin özrü vb. hakkında bilgiler vermektedir. Atabetü'l-Hakayık'ın konusu tamamıyla dinî ve ahlakîdir. Yazar, bu yolda didaktik bir vaaz ve nasihat kitabı, kendi tabiriyle 'Mevâiz' yazmak istemiş, eserini bir İslam ahlakçısı hüviyetiyle yazmıştır. Eser, bir ahlak ve öğüt kitabı olduğu için tamamen Hikmet üslubuyla yazılmıştır.¹⁹

Ahmet Yesevi'nin Divan'ındaki Hikmetler²⁰ de yine nasihat-nâme türünün ilk örneklerindedir. Eser içeriğindeki dini-didaktik şiirleri bulundurması ve tasavvufa ağırlık vermesiyle tanınır. Eser Ahmet Yesevi'nin söylediği "hikmet" adlı şiirleri bir araya getiren Türk tasavvuf edebiyatının bilinen en eski örneklerini içeren kitaptır.

B.3. XIII. Yüzyıl

XIII. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserler de dinî, tasavvufî, ahlakî tarzda kaleme alınmıştır. Bu eserler:

Nasihat-nâmelerin Anadolu sahasındaki ilk örneğini ise XIII. asırda Yunus Emre'nin kaleme aldığı Risâletü'n-nushiyye²¹ adlı eserinde görmekteyiz. 1307-1308 yıllarında Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan Risâletü'n-nushiyye, nasihatler risâlesi anlamına gelen yaklaşık 600 beyitlik bir mesnevidir.

¹⁸ Reşit Rahmeti Arat, Edip Ahmed Bin Mahmud Yüknekî, Atabet'ül-Hakayık, TDK Yayınları, Ankara, 1992

¹⁹ Abdurrahman Güzel, age., 2009, s. 70

²⁰ Kemal Eraslan, Divan-ı Hikmetten Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983

²¹ Abdülbâki Gölpinarlı, Yunus Emre Divan ve Risalet'ün Nushiyye, Derin Yayınları, İstanbul, 2010

Mevlana'nın meşhur Mesnevi'si²² de dinî, tasavvufî ve ahlakî yanı ağır basan altı ciltlik didaktik bir eserdir. Mesnevi'nin dili Farsçadır, elde bulunan en eski Mesnevi nüshasına göre beyit sayısı 25.618'dir. Mesnevi'de nasihat önemli bir yer tutar. Mevlana, büyük eseri Mesnevi ile vermek istediği mesajı aynı Feridüddin Attar'da olduğu gibi hikâyelerle vermiştir. Mesnevi'de işlenen konuları çoğu, öğüt verme amacını güder. Konuların işlenişinde, hikâye ve efsanelerle konuyu açıklama, örnekleme, verilmek istenen mesajı pekiştirme yolu izlenmiştir. Bütün hikâye ve efsanelerin ele alınış amacı; eğitici, öğretici olmaktır. Bu sebeple her hikâye bir öğüt, bir mesajla bitirilir. Ayrıca eser, kendisinden sonra yazılan dinî-tasavvufî-ahlâkî eserlere de kaynaklık etmiştir.

B.4. XIV. Yüzyıl

XIV. yüzyılda nasihat-nâme türünde kaleme alınmış eserler de bulunmaktadır. Bu eserler:

Anadolu'da Ahmed Fakih tarafından kaleme alınan Çarh-nâme²³ adlı mesnevi 88 beyitlik bir manzumedir. Çarh-nâme, nasihat-nâme türünde yazılan ikinci eser niteliği taşımaktadır. Eser, dinî-tasavvufî, ahlâkî öğütlerin verildiği didaktik bir manzumedir. İbâdet, sabır, tevâzu, nefis gibi konularda didaktik bilgiler verilir. Öğretici yanının ön planda bulunması sebebiyle sanat değeri sınırlıdır. Fakat dil ve tarih bakımından kıymetlidir.

Aşık Paşa'nın Garipnâme'si²⁴ 1319 yılında yazılmış 12.000 beyitlik bir eserdir.

Bu yüzyılda yazılan diğer pend-nâmeler ise Hoca Mesud'un Ferhengnâme-i Sâdî'si, Süleyman'ın Nasihat-nâme'si, Emir Oğlu Pir Mahmud'un Bahtiyarnâme'sidir.

B.5. XV. Yüzyıl

XV. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserlerin sayısında artış bulunmaktadır. Bu eserler:

---

²² Mevlâna, Mesnevi Tercümesi, Derleyen: Şefik Can, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012

²³ Mecdut Mansuroğlu, Ahmed Fakih Çarhnâme, İstanbul, 1956

²⁴ Aşık Paşa, Garipnâme, Çevirmen: Bedri Noyan Dedeşaba, Ardıç Yayıncılık, Adana, 1998

Aydınlı Mürîdî'nin yazdığı Pend-i Ricâl²⁵, 3748 beyitlik bir mesnevidir. Dini-tasavvufî bir manzum nasihat-nâme olan Pend-i Ricâl'de öğüt cümleleri içeren beyitlerin dışında hikâyelerden de yararlanılmıştır.

Refîî'nin Beşaretnâme, adlı eseri 1408 yılında yazılmış 1451 beyitlik mesnevidir. Hurufîliği yaymak amacıyla kaleme alınmıştır. Eser, bu inanış doğrultusunda öğütler ihtiva ettiğinden nasihat-nâme türünden sayılabilir.²⁶

Ahmed-î Daî'nin Vasiyyet-î Nûşirevân Tercümesi adlı eseri 115 beyitlik mesnevi tarzında yazılmış bir nasihat-nâmedir. Eser divan edebiyatında çocuk muhatap alınarak yazılan ilk eserdir. Aynı zamanda siyaset-nâme özelliği de taşımaktadır.²⁷

Saruhanlı Gülşenî'nin Dil-güşâ adlı eseri 1460 yılında yazılmıştır. Mesnevi tarzında yazılan eser hikâye, mev'ize makalesi, pend, nasihat kısımları, hatime ve na'ttan oluşur.²⁸

Dede Ömer Rûşenî'nin Pend-nâme adlı eseri terci-i bend şeklinde yazılmış 55 beyitlik bir öğüt kitabıdır.²⁹

Yetimî'nin İbret-nâme adlı eseri 99 beyitlik bir nasihat-nâmedir. İyi ameller yapılması gerektiği öğütlenmiştir.³⁰

Arif'in Mürşîdü'l-Ubbâd³¹ adlı eseri 2041 beyitlik mesnevi şeklinde yazılmış dinî-tasavvufî bir nasihat-nâmedir.

Şeyh Eşref'in Nasihat-nâme³² adlı eseri 503 beyitlik bir eserdir. Mesnevi şeklinde yazılmış eser dinî-tasavvufî bir nasihat kitabıdır. Eserde şair özellikle çocuk terbiyesinin nasıl olması gerektiğiyle ilgili öğütler vermiştir.

Şeyh Eşref'in İbret-nâme³³ adlı eseri 885 beyitlik dinî, ahlakî ve sosyal yönden çeşitli öğütler içeren bir nasihat-nâmedir.

---

²⁵ Atabey Kılıç, Mürîdî ve Pend-i Ricâl Adlı Mesnevisi, Kayseri, 2001, Laçın Yayınları

²⁶ Mahmut Kaplan, age., s. 14

²⁷ Mahmut Kaplan, Ahmed-i Daî'nin Vasiyyet-i Nuşirevan Tercümesi, İslamî Edebiyat, S. 19, 1993

²⁸ Mahmut Kaplan, age., s.14

²⁹ Mahmut Kaplan, age., s.14

³⁰ Mahmut Kaplan, age., s.15

³¹ Bekir Sarıkaya, Arif Mürşîdü'l-'Ubbad Nûsha-i 'Alem ve Şerhü'l-Adem Mevlid, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992

³² Elif Pehlivan, agt.

³³ Esra Demir, agt.

Şeyh İbrahim Gülşeni'nin Pend-nâme³⁴ adlı eseri 196 beyitlik manzum bir nasihat-nâmedir. Dinî-tasavvufî konularda çeşitli öğütler içerir.

Devletoğlu Yusuf'un Vikayename'si³⁵ fasıl ve bab adı altında birçok bölümlere ayrılmış bir nasihat-nâmedir.

Sinan Paşa'nın Maârifnâme'si bu yüzyılda yazılan bir diğer önemli nasihat-nâmedir.

B.6. XVI. Yüzyıl

XVI. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserler de yönetimle ilgili öğütlere yer vermeye başlanmıştır. Bu eserler:

Şem'î'nin Şerh-i Pend-nâme³⁶ adlı eseri Attar'ın Pend-nâmesi'nin bir şerhi olup 1578 yılında yazılmış olabileceği düşünülüyor.

Meşami'nin Pend-nâme³⁷ adlı eseri kaside şeklinde yazılmış 20 beyitlik bir manzumedir. Sosyal muhtevalı olan manzumede konuşma adabı gibi konularda öğütler verilmiştir.

Nidâî'nin Nasihat-nâme adlı eseri 33 beyitlik kısa bir mesnevidir. Eser tıpla ilgili öğütler verdiği için tıbbî bir nasihat-nâme sayılabilir.³⁸

Askerî'nin Pend-nâme adlı eseri terci-i bend şeklinde yazılmış, müstehcen bir üslupla çeşitli ahlakî öğütler verilmiş bir nasihat-nâmedir.³⁹

Cemâli'nin Nasihat-nâme adlı eseri mesnevi şeklinde yazılmış dinî, tasavvufî bir öğüt kitabıdır.⁴⁰

---

³⁴ Âlim Yıldız, İbrahim Gülşeni'nin Heşt Behişt Mesnevisi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001

³⁵ Bilâl Aktan, Devletoğlu Yusuf'un Vikâye Tercümesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002

³⁶ Sevgi Elif Keyik, XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin Şerh-i Pendnâmesi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001, s. 21

³⁷ Emine Yeniterzi, Konyalı Şair Meşâmî ve Konuşma Âdâbına Dair Bir Nasihat-nâme, Konya Ticaret Odası Yeni İpek Yolu, Özel Sayı IV, Konya, 2001, s. 105-108

³⁸ Kaplan, age., s. 19

³⁹ Kaplan, age., s. 17

⁴⁰ Kaplan, age., s. 16

Şemsî'nin Deh Murg'u⁴¹ 1513 yılında yazılmış 1138 beyitlik manzum bir nasihat-nâmedir. Eserin başından sonuna kadar kuşların karşılıklı konuşmaları yer alır, şair kuşların ağzından dinî ve sosyal içerikli mesajlar ve öğütler verir.

Geyveli Güvâhi'nin⁴² 1526 yılında yazdığı Pend-nâme 2133 beyitlik bir mesnevidir. Yaklaşık 500 kadar Türk atasözünün bulunduğu Pend-nâme, Türk edebiyatında atasözlerinin beyitlerle işlendiği nadir eserlerden biridir. Çeşitli hikâye ve fıkraların da bulunduğu eser öğüt ve bilgilerle doludur. En önemli nasihat-nâmelerden biri olan Güvâhî'nin Pend-nâme'si, yaşadığı olayları gerçekçi bir açıdan işlemesi ve öğütleri atasözleri şeklinde vermesi açısından önemlidir.

Hızrî'nin 1531 yılında yazdığı Âb-ı Hayat⁴³, 2318 beyitlik bir mesnevidir. Dinî, ahlakî ve sosyal öğütler içeren eser manzum bir nasihat-nâmedir.

Behiştî'nin 1556 yılında yazdığı Heşt Behişt⁴⁴ adından da anlaşılacağı gibi sekiz bölümlük bir nasihat-nâmedir. Heşt Behişt 1130 beyitlik dinî, tasavvufî öğütler içeren manzum bir eserdir.

Şemseddin Sivasi'nin⁴⁵ 1588 yılında yazdığı Mir'âtül Ahlak adlı nasihat-nâmesi 4521 beyitlik dinî, tasavvufî, ahlakî ve sosyal muhtevalı manzum bir nasihat-nâmedir.

XVI. yüzyıla baktığımızda bu yüzyılda kaleme alınan diğer eserler ise Şah İsmail Hatayî'nin Nasihat-nâme, Gelibolulu Mustafa Ali'nin Nasihatü's-Selâtin'idir.

B.7. XVII. Yüzyıl

XVII. yüzyılda nasihat-nâme türünde yazılmış eserler de dönemin de koşulları gereği yönetim konusu daha çok yer bulmuştur. Dönemin ve geleceğin siyasilerine öğütler verilmiştir. Bu eserler:

---

⁴¹ Sıddık Karadüz, Derviş Şemsî'nin Deh-Murg'u'nun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000

⁴² Mehmet Hengirmen, Pend-nâme-i Güvâhî Öğütler ve Atasözleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990

⁴³ Maksut Belen, XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Ab-ı Hayât Mesnevisi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2011

⁴⁴ Emine Yeniterzi, Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001

⁴⁵ Ömer Aldanmaz, Şemseddin Sivâsî'nin Mir'âtül-Ahlak ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001

XVII. yüzyıla baktığımızda da Kadı-zâde Mustafa İlmî'nin Padişaha Nasihat Yollu Manzume'si⁴⁶ sert bir eleştiri üslubu ile memleketin içinde bulunduğu kötü durum anlatılarak padişah âdil olmaya davet edilir.

Kadirî Muhyiddin'in Nasihat-nâme'si manzum dinî-tasavvufî bir öğüt kitabıdır.⁴⁷

Şeyhülislam Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'nin Gülşen-i Niyâz'ı⁴⁸ 1347 beyitlik dinî, tasavvufî ve ahlakî muhtevalı manzum bir pend-nâmedir.

Serezli Adnî Recep Dede'nin Pend-nâme-î Adnî'si⁴⁹ dinî-tasavvufî öğütler barındıran bir pend-nâmedir.

Hasan Kâfi Akhisârî'nin Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem'i⁵⁰ devlet düzenindeki aksaklıkları dile getiren bir eserdir.

Veysî'nin Hab-nâme'sinde⁵¹ devletin kötü idare edilmesinden şikâyet edilmektedir. Veysî eserinde devletin kötü idare edilmesini, kendi görevinin ise ikaz etmek olduğunu belirtir.

Koçi Bey'in devlet düzenindeki aksaklıkların neler olduğunu bulunması için padişah tarafından bizzat istenen Risâle'si⁵² bu dönemde yazılmış bir diğer eserdir.

Katip Çelebi'nin Düstûru'l-amel li-ıslahi'l-halel⁵³ adlı eseri devlet hazinesinde, gelirin azalmasına, masrafin çoğalmasına, asker sayısının fazlalığına çare aramak ve reayanın düştüğü zor durum ile bütçe açığına çözüm getirmek üzere kaleme alınmıştır.

Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhîsül-beyan fî Kavaninî Âli Osman'ı ve Aziz Efendi'nin Kanunnâme-i Sultanî'si devletin kötü idare edilmişinden bahseder ve kendi görevlerinin ise ikaz etmek olduğunu belirtirler.

---

⁴⁶ Kaplan, age., s. 21

⁴⁷ Kaplan, age., s. 21

⁴⁸ Fatma Bindal (Arslan), *Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Gülşen-i Niyâz*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996

⁴⁹ Zehra Göre, *'Adnî Recep Dede' Hayatı ve Eserleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004

⁵⁰ Mustafa Sarıbyık, *Hasan Kâfi Akhisârî'nin Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmî'l-Âlem Adlı Eseri Üzerine Bir Tetkik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989

⁵¹ Mustafa Altun, *Hab-nâme-i Veysî*, MVT Yayıncılık, İst., 2011

⁵² Yılmaz Kurt, *Koçibey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle)*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998

⁵³ Katip Çelebi, *Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar (Düsturü'l-Amel Lî-ıslahi'l-halel)*, Haz. Ali Can, KTB Yay, Ank., 1982

Ihsak Rızaî'nin Nazmu'l-ulûm'u⁵⁴ Osmanlı âlimlerinin çeşitli ilimlerle ilgili görüşlerini belirtmesi bakımından önemli bir eserdir.

Seyyid Mehmed Emrullah Emirî Çelebi'nin Nasihat-nâme-i Emirî adlı eserinde sosyal muhtevalı öğütlere yer verilmiştir.⁵⁵

Fazlî'nin Pend-nâme-î Fazlî adlı eseri tasavvufî öğütler ihtiva etmektedir.⁵⁶

Nasihat-nâme türünün Türk edebiyatındaki en meşhur eserlerinden biri Nâbî'nin oğlu Ebu'l-Hayr Mehmed Çelebi'ye hitap ederek yazdığı Hayriyye adıyla şöhret bulmuş Hayrî-nâme'dir.⁵⁷ 1071'de mesnevi nazım biçimiyle yazılmıştır. 1660 beyitlik dinî, sosyal ve ahlakî konularda öğütlerin yer aldığı bir eserdir. Gerek yazıldığı yüzyılda gerekse sonraki yüzyıllarda oldukça beğeni kazanmış Hayriyye, ideal insanın nasıl olacağı fikri üzerinde durur. Eser Klasik Türk edebiyatında çocuklar için yazılmış ender bir eserdir. Bu eserde Nâbî devletın kötüye gidişini karşısında tekliflerini ortaya koymuş ve oğlu şahsında gençlere nasihat etmiştir.

B.8. XVIII. Yüzyıl

XVIII. yüzyılda önemli öğütler barındıran nasihat-nâme türünde eserler de kaleme alınmıştır. Bu eserler:

XVIII. yüzyılda kaleme alınan Ahmed Mürşidî'nin⁵⁸ Pend-i Mürşidî adlı eseri 10.000 beyitlik dinî-tasavvufî bir manzumedir. Eserde konularla alakalı pek çok âyet ve hadise yer verilmiştir.

Naîmüd-din Temeşvârî'nin Pend-nâme'si⁵⁹ 394 beyitlik bir mesnevidir. Eser Türk Edebiyatında, atasözlerine geniş yer vermesi açısından önemlidir.

---

⁵⁴ Bayram Özfırat, Nazmu'l-Ulûm, Turkish Studies, Ankara, 2013, s. 1129-1185

⁵⁵ Kaplan, age., s.23

⁵⁶ Kaplan, age., s.23

⁵⁷ Kaplan, age.

⁵⁸ Mehmet Sait Mermutlu, Ahmed Mürşidî'nin Pend-nâmesi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1996

⁵⁹ Hasan Ali Esir, XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddin ve Pend-nâme'si, İlmî Araştırmalar, 2007, S. 24, s. 57-78

Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi⁶⁰ birçok meslek erbâbına yapılan nasihatleri içermektedir.

Ömer Zarîfî Efendi'nin Pend-nâme-î Zarîfî⁶¹ adlı eseri 18. Yüzyılda mesnevi biçimiyle yazılmıştır. Eser dinî, tasavvufî ve ahlakî konularda yazılmış 1071 beyitlik manzum bir nasihat-nâmedir.

Sünbül-zâde Vehbî'nin Lutfiyye⁶² adlı eserleri 1787 yılında oğlu Lütfullah için mesnevi biçimiyle yazdığı 1181 beyitlik manzum bir nasihat-nâmedir. Didaktik ve eğitici özellikleri bulunan Lütfiyye-i Vehbi dinî, sosyal ve ahlakî konularda öğüt içerir. Şair oğlunun şahsında gençlere öğütler vermektedir.

Bu yüzyılda kaleme alınan diğer eserler ise Defterdâr Sarı Mehmed Paşa'nın Nesâyihu'l-vüzerâ ve'l-ümerâ, İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Pend-î Attar adlı eserleridir.

B.9. XIX. Yüzyıl

XIX. yüzyılda ise nasihat-nâme türündeki eserler de azalma görülmektedir. Çok az sayıda bu tip eserler kaleme alınmıştır. Bu eserler:

XIX. asra baktığımızda Vak'a-nüvis Es'ad Mehmed Efendi'nin Pend-nâme-î Vak'a-nüvis Es'ad Efendi'si⁶³ 19. Yüzyılda terci-i bend ve mesnevi nazım biçimiyle yazılmıştır. 457 beyitlik bu manzum nasihat-nâme dinî, sosyal, ilmî ve ahlakî konularda yazılmıştır.

Bu dönemde yazılmış diğer bir eser ise Erzurumlu Mehmed Şerîfî'nin Pend-i Gülistân-ı Şerîf'idir. Bu eserler Klâsik Türk edebiyatının son örnekleri olarak dikkatleri çekmektedir.

---

⁶⁰ Mehmet Sait Çalka, Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi (İnceleme-Metin-Sözlük), Mehmet Sait Çalka, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007

⁶¹ Mehmet Arslan, Pend-nâme-î Zarîfî, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994

⁶² Süreyya A. Beyzadeoğlu, Sünbülzâde Vehbî Lütfiyye, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004

⁶³ Mehmet Arslan, Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vakanüvis Esad Efendi'nin Pend-nâmesi, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, S.4

II. BÖLÜM

A. NASİHAT-NÂME TÜRÜNDEKİ ESERLERDE YÖNETİCİLİK

Yöneticilik hayatta herkesin sahip olmayı arzu ettiği fakat gereklerini genellikle yeterince yerine getiremediği bir mevkidir. Bir kişiye verilen her rütbe, makam veya âmirlik, beraberinde taşıması gerçekten çok büyük ciddiyet gerektiren sorumluluklar getirir. Bazı yöneticiler bu sorumlulukları kaldırabilecek bir vasfa sahipken bazıları ise böyle bir vasıftan oldukça uzaktır. Fakat yine de bir makam sahibi olmak için talip olur. Devletin ve milletin bekâsını düşünmez, makamı yönetmekten bîhaber olsa da makama yerleşir ve böylece yönetim bozulmaya başlar.

Devlet düzeninin ve eski kanunların bozulmasının nedeni, yönetimdeki otoritenin zayıflaması ve parçalanmasıdır. Eskiden padişahın otoritesini icraya, yalnız veziriazam mutlak vekâletle yetkili idi, oraya kimse giremezdi. Fakat sonra padişah adına doğrudan doğruya emirler vermeye başlanmıştır. Sorumsuz kimseler bu otoriteyi kendi şahsi çıkarlarına alet etmişlerdir. Rüşvet alarak memuriyetleri ve devlet gelirlerini bağlamışlardır. Otoritenin zayıflamasında padişahların devlet işlerine kayıtsızlığı da büyük rol oynamıştır. Bu zayıflık kargaşanın başlıca kökenidir. Zira devletin başındaki kişi devletin ruhu sayılır.⁶⁴

Müesseseleri bozan onların temelinde değişikliğe sebep olan ‘yönetici’ sınıfıdır.⁶⁵ Yönetici sınıfının bozulmasıyla hem toplumun hem de yönetimin düzeni bozulmuştur. Çünkü baştaki ne yaparsa halk da ondan gördüğünü yapar.

Yöneticiliğin olmazsa olmaz erdemli davranışı âdil olmaktır. Adâletli olmayan her yönetici er veya geç yok olmaya mahkûmdur. Bir yönetici âdil olmanın yanı sıra birçok önemli vasıflara sahip olmalıdır.

Devletin çözülüş sebeplerinden biri, devlet işlerinin ehil olmayan kimselere verilmesidir. Bir memuriyeti rüşvetle elde eden kimse, verdiği parayı çıkarmak için reaya zulm ediyordu. Reaya da fakirlik içinde kalıyordu.

Rüşvet, adam kayırma, herhangi bir çaba sarfedilmeden elde edilen makamın parayla alınıp satılması, yöneticilerin söz sahibi olmaması ve bunun tabii sonucu olarak taşrada devleti temsil edenlerin başına buyruk hareket etmeleri vb. durumlar devlet

⁶⁴ Hüseyin Yorulmaz, *Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü*, Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 235

⁶⁵ Ali Fuat Bilkan, *age.*, s. 82

teşkilatının bozulmasına sebep olmuştur. Devletin çeşitli alanlarda düştüğü kötü durumlar ve karşılaştığı zorluklar, bütün devlet adamları ve dönemin aydınlarıyla birlikte, şairleri ve yazarları da düşündürmüştür. Yazarlar da bu bozuklukları teşhis etmiş, eleştirmiş ve onların düzeltilebilmesi için düşündüklerini sanat gücünün kendisine bahşettiği yolla dile getirmiştir.⁶⁶

Devlet teşkilatındaki bu bozulma bazı âlim yazarlar tarafından şairane bir dille dile getirilmiştir. Yazarlar, hem devletin bekası için hem toplumun düzeni için eserlerinde bazı öğütlerde bulunmuşlardır. Bu tür öğütlerin yazıldığı eserler nasihat-nâme olarak adlandırılmıştır.

Öğüt vermek amacıyla yazılan nasihat-nâmeler birçok amaca hizmet etmektedirler. Yazıldığı dönemin, geçmişin sorunlarına ve hatta gelecekte olabilecek sorunlara ışık tutulmak, bir çözüm yolu gösterilmek istenmiştir. İşte bu amaçla devrin ileri gelen âlimleri tarafından hem halka hem de devletin idaresindeki kişilere yol göstermek ve öğüt vermek için nasihat-nâmeler kaleme alınmıştır. Bu eserler hem dinî hem tasavvufî hem de siyasî konularda yazılmıştır. Böylece halka ve devrin yöneticilerine yol göstermek istenmiştir.

Bu bağlamda, toplumun bir aynası hüviyetinde olan nasihatnameler, toplumda görülen aksaklıkları dile getirmesi ve sorunlara çözüm yolları sunması bakımından önemlidir.

Çalışmamızda yöneticilikle ilgili olan nasihat-nâmeleri tespit ettik ve ulaşabildiklerimizi inceledik. İncelememizde esas aldığımız nasihatnameler şunlardır: Kutadgu Bilig, Pend-nâme-i Güvahi, Pend-nâme-i Nazmî, Hayriyye-i Nâbi, Hab-nâme-i Veysî, Koçi Bey Risâlesi, Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem, Dusturû'l-Amel Lî-ıslâhi'l-halel, Gülşen-i Pend, Lütfiyye. Bu eserlerden hareketle yöneticilerde olması ve olmaması gereken özellikler belirlenip, konuya uygun tasniflerle alt başlıklar oluşturulmuştur. Nasihatnamelere göre iyi bir yöneticinin dikkat etmesi gereken hususları şu şekilde ifade edebiliriz:

---

⁶⁶ Hüseyin Yorulmaz, age., s.243-244

A.1. Adâlet

Adâlet, hakkın gözetilmesi ve yerine getirilmesi manâsına gelir. Haklı ile haksızın birbirinden ayırt edilmesi ancak adâletle sağlanır. Adalet kavramı temelde hukuk kaidelerine olan uygunluğu içerir. İnsanların toplum içinde yapmış oldukları davranışlarıyla alakalı olduğundan ahlak ve din kaideleriyle de ilişkilidir. Adâlet, yaşamın her alanını etkilediği gibi yönetimi de etkilemiştir.

Hasan Kâfî Akhisarî'ye göre adâlet bir toplumun temel taşlarından biridir. Toplumun ve devletin ayakta kalabilmesinin en önemli dayanaklarından biri âdil yönetimdir:

Öncelikle köylü ve halk; sultanlar, ümera ve Tanrı emaneti olmaktan başka "İnsansız mülk olmaz, ordusuz halk olmaz, parasız ordu olmaz, halk olmadan para toplanmaz, adalet olmasa da halk olmaz." ve "Sözün hayırlısı öz ve gerçek olanıdır."⁶⁷

Hasan Kâfî Akhisarî'nin dediği gibi devletin ayakta kalması dört şeye bağlıdır ve bunlardan biri de padişahların yani yöneticilerin âdil olmasıdır:

Dinur ki, tahkik bu dünya dört nesne ile durur. Biri ulemânın ilmiyle ve ikinci padişahların adliyle ve üçüncü sâlihlerin ibadeti ve duâsıyla ve dördüncü cömertlerin ihsanıyla.⁶⁸

Yusuf Has Hacib'e göre her vakit doğrulukla hüküm verilmelidir; çünkü devlet adâletle, kanunla ayakta durur:

Könilik öze sen turu kıl törü
Törü birle beglik turur ol örü⁶⁹

Hasan Kâfî Akhisarî'nin dile getirdiği gibi âdil yönetimi sağlayacak, düzeni muhafaza edecek ilk kişi devletin başındaki kişidir:

Madem ki padişahın muhafazası tertib-i kadim üzre ola. Yani muktezâyı şer-i şerif ile zabt idüb her sınıf ehline kendü amelinde sabit ve kâim eyleye. Mülk ve saltanatı nizam

---

⁶⁷Çelebi, age., s.22

⁶⁸ Mustafa Sarıbyık, agt., s.19

⁶⁹ Yusuf Has Hacib, age., s. 888, b. 5285

cihetinden ziyade olur. Dahî Âdem oğlanlarının hali intizam cihetinden ziyade olur. Dahî padişahlık kuvvet cihetinden ziyade olur. Emma kaçanki, bu uslûb-ı kadim riâyet olunmakda ihmal vâki' olsa. Mülk ve saltanata fesad sirayet ider. Dahî dört cânibden padişahlığa zaâf sirayed ider. Kâh olurki, saltanatın âhire intikalini icab ider. Yâ Âllâh sen sakla İslam memleketlerini.⁷⁰

Yönetimdeki nizâmı düzenleyenler ilk önce adâletli olmalıdır. Çünkü yönetimde sebât etmenin ilk yolu âdil olmaktır.

Padişahlığın nizâm ve intizâmına sebep olan nesnelere beyanındadır. Dahî padişahlık bir silsile ve bir nesilde sabit olup, mümtedd olmağa sebep olanın beyanındadır. Bu hususda baş olan sebep adâletdür. Yani cümleden ziyâde itimad olunacak sebep adâletdür. Dahî hüsn-ü siyasetdür. Allah ta'âlâ Kur'an-ı Aziminde buyurdu:

Tahkik Allah hazretleri adl ile dahî ihsan ile emr ider. Yani adâlet eylemeğe dahî ihsan eylemeği emr buyurur. Bu ayet-i kerimenin tefsir-i şerifinde münderic olur. Raîyyet ve padişah hakkında hayırlı cemi' umûr münderic olur. Hazret-i Risaletpenah-Allah hazretlerinin selamın anın üzerine ola buyurdılar. Allah hazretleri gök yüzün üç nesne ile müzeyyen eyledi. Güneş ile dahî ay ile dahî yıldızlar ile. Dahî yer yüzün üç nesne ile müzeyyen eyledi. Ehl-i ilm olanlar ile dahî yağmur ile dahî âdil padişah ile.

Resûl alehisselam buyurdu. Adâlet itmek dindendür, dahî padişahın kuvvetinden olur. Dindi ki, bir kimsenin yani bir padişahın, ya bir zâbitin ki, siyaseti ve gözetmesi hoş ola; siyaseti ve padişahlığı sebat üzre olup daim olur. Yani bilki ve padişahlık tamam olmaz, yani kemâl bulmaz illâ hün-ü siyasetle

---

⁷⁰ Mustafa Sarıbyık, agt., s.11

kemâl bulur. Dinur ki, padişahlığın sebâtı adl iledür. Dahı Ardeşir Babek adlu bir padişah dimiş:

Kaçanki bir padişah adl eylemeden yüz çevirse, ol padişahın taht-ı hükümetinde olan halk ona muti' olmakdan yüz çevirirler. Yani isyana yüz tutarlar. Yani Ardeşir Babek'den naklolunur ki, dimiş:

Padişahlık ve sultanlık olmaz, illâ erler ile yani askerler ile olur. Askerler ise olmaz illâ mal ile olur. Mal ise olmaz illâ vilayet ma'mur olmak ile olur. Vilayet ise ma'mur olmaz, illâ adâlet ile dahı hüsn-ü siyaset ile ma'mur olur. Meal-keîâm budur ki, padişahlık olmaz, illâ adl ile dahı hüsn-ü siyaset ile olur. Dindi ki, ma'murluk olmaz. İllâ şol yerde ki, padişah adl eyleye. Dindi ki, padişahların devlet ve izzeti adl içindedür. Dindi ki, padişahların hayırlusı:

Fi'linde ve kasd-u niyetinde hoşça olandur. Yani ihsan üzre olandur. Dahı asker arasında dahı sâir raiyyet arasında adl eyleyendür. Yezd-cerd nâm padişah bir hâkim-i dâna'ya suâl itdi:

Padişahlık ve mülk ne ile ıslah olunur?

Ol hâkim cevap idüb itdi:

Padişahlığın ıslâhı raiyyete rıfk eylemekledür. Dahı reâyâda olan rûsum ve hukûkı cebr eylemeksizin almak iledür. Dahı padişah kendusini adl ile sevdirmekledür. Dahı vilayetinde olan yolları emin tutmak iledür. Dahı zâlimlerden mazlumların hakların alıvirmekle olur. Emir Abdullah bin Tâhir nâm padişah meşâyih-ı ulemâdan birine suâl itdi:

Ne kadar bu devlet ve saltanat bizde kalur?

Ol şeyh cevabda didi mâdeme ki, bu divân-ı hanede adl-i halisi düşünmüş ola, yani mâdeme ki, sizün nesliniz adalet üzre ola padişahlık davleti kâim ve sabit olur. Yani bu âyeti kerimeyi

okudu ki, manası beyan olundu. Dindi ki, her kimse ki, gafleti uzana, yani ziyade ola. Ol kimsenin devleti zâil olur. Dindi ki, padişahlardan gâfil olan şol padişahdur ki, Anda iki haslet ve huy cem ola. Bir haslet lezzetlere yani zevk ve sefaya dalmakdur. Dahi ikinci haslet fırsatları zayı' ve fevt eylemekdür. Ukalâdan ba'zı dimiş:

Akl gibi hâfız ve gözci olmaz. Dahi adl gibi hıfz ve hırâset idici olmaz. Dahi hâk gibi kılıç olmaz. Dahi gerçeklik ve doğruluk gibi yardım olmaz. Dindi ki, adl itimad olunacak bir hisar dur ki, bir muhrem dağ başında ola. Anı sel suyu yıkamaz. Dahi anı mancınık ve tob yıkamaz. Mahassal-ı kelâm budır ki, âdil olan padişaha düşman bir hâl ile zafer bulamaz. Âdil olan padişah Allah hazretlerinin avni ve yardımı ile saklıdur. Dahi Allah'ın Nazarıyla hırâset olunmuşdur. Dindi ki, şol zaman ki Anuşirvan öldi. Tabutını gezdürüb dolandırdılar cüml-e taht-ı hükümetinde olan vilayetinde. Bir nidâ idici nidâ ider iken, Her kimin üzerinde bir hakkı var ise geldeyu, nidâ iderken, Pes memleketinde bir kimse bulunmadı ki, padişahın üzerinde bir akça hakkı ola. Gelunuz görünüz ne aceb kısadur bu. Tahkik bu kıssada ulu gayret vardur, İslâm padişahlarına. Dahi İslam beylerine ulu ibret vardur. Eğer fikr ider olsalar. Zira Anuşirvan ateşperest bir kâfir iken adâletde bu mertebede olıcak; İslâm padişahlarına nice ulu gayret ve ibret olmasun ki, adl eylemede bir kâfirden ziyade olmağa heves eylemeğeler acebden acebdür.⁷¹

Yusuf Has Hacib, en üst mevkidekiler ve diğer yöneticiler de halkın hakkını alabilmesi için âdil olmalıdır diye belirtir:

Yüzi körki körklüg kereg hem yülüg
Kılınç köni tegse halkka ülüg⁷²

⁷¹Mustafa Sarıbyık, agt., s.11-15

⁷²Yusuf Has Hacib, age., s. 436, b. 2208

Mevki sahipleri bilgili, akıllı ve âdil olmalı, şöhretinin yayılması için yürekli ve tedbirli davranmalıdır:

Biliglig kerek beg ukuşlug köni
Yürekliğ hem öglüg bedüse üni⁷³

Nazmî, eserinde her yönetici Hz. Ömer gibi bütün yeryüzüne adaletini göstermesi gerektiğini hatırlatır:

Sâniyen hem eyleye adl-i Ömer
Sala âfaka salâbet ser-be-ser⁷⁴

Mevki sahipleri gücü yettiğince kanunu uygulamalı ve halkın hakkını vermeye çalışmalı. Eğer kusur ederse Tanrıdan af dilemeli ve tövbe etmelidir:

Aya beg katılğan bu takat tengi
Törü kıl budunka tegürgil onğı
Kalı tuşsa taksır yana uzri kol
Tilin künde tevbe kılınğı yangı⁷⁵

Yusuf Has Hacib'e göre yönetim halka karşı iyi ve âdil olursa, onun faydası bütün halka dokunur ve halk mutluluğa kavuşur:

Begi bolsa edgü budunka bütün
Anıng asgı barça budun yir kutun⁷⁶

Baştaki bütün erdemlerde herkesten üstün olmalı, halka karşı adâletle davranmalı. Hangi memleketin ileri gelenleri böyle olursa o memleket halkı kurtulur, derdi kalmaz. Orada mutluluk güneşi doğar ve memleket huzura kavuşur. Fakat böyleleri çok yaşamaz:

Kamuğ erdemi bolsa erde örü
Budunka birür bolsa edgü törü
Kayu ilke bolsa bu yanglıg begi
Kutuldı ol il budnı kitti igi

---

⁷³Yusuf Has Hacib, age., s. 430, b. 2168

⁷⁴Kudret Altun, Edirneli Nazmî Pend-nâme-î Nazmî, Laçın Yayınları, İstanbul, 2004, s.88, b. 450

⁷⁵Yusuf Has Hacib, age., s. 888, b. 5288-5289

⁷⁶Yusuf Has Hacib, age., s. 586, b. 3266

Togar kut küni ilke inçlik bolur
Diriga bu yanglıg kişiler ölür⁷⁷

Sünbülzâde Vehbi'ye göre kişi adâletle ve iyilikle bilinip, âlemi yakıp yıkmayarak yapıcı olarak tanınmalı. Makam sahibi oldum diye etrafı yakıp yıkmamalı, insafi hiçbir zaman elden bırakmamalıdır. İnsanların hakkını gözetip adâletten ayrılmayanlar cennete kadı olurlar, insanların hakkını yiyen fesat ehli ise cehenneme doğru gider:

Adl ü ihsan ile meşkûr olagör
Yıkmayup âlemi ma'mûr olagör
Yakma mansıbdâ varup etrâfi
Koma elden ne ise insâfi
Kâzî-i cennet olur sahib-i dâd
Dûzaha togrı gider ehl-i fesâd⁷⁸

Nazmî'ye göre bir yönetici Allah'ın emrine uyarsa memleket dirlik, düzen içinde olur. Halka adâlet ve doğrulukla hükmederse kıyâmete kadar hayırla anılır. Zirâ hükümdarlar adâletli olursa halka da onun için dua etmek düşer:

Olıcak bir padişeh adl irtisam
Memleket bulur nizâm u intizam
Padişeh kim ide halka adl ü dâd
Tâ kıyâmet olunur hayr ile yâd
Şâh kim adl üzre ola dâyima
Lâzım olur halka anunçün duâ⁷⁹

Yusuf Has Hacib'e göre yönetici, düzeni, yapıcı ve iyi kanunlar koyarak yapabilir. Kötü kanun yapan devlet adamı dünyaya hükmedemez, hayattayken ölmüş demektir. Geriye sadece kötü bir ad bırakır. Oysa iyi kanun koyan adının her zaman iyilikle anılmasını sağlamıştır. Dikkat et, kendini şaşırma; aslını unutma ve kötü hareketleri benimseme, kötü hareketler seni her iki dünyada da inletir:

---

⁷⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 430, b. 2171-2173

⁷⁸ Sünbülzâde Vehbi, age., s. 124-125, b. 770-772

⁷⁹ Nazmi, age., s.87, b. 439-441

Törü edgü ur ay törü birgüçi
Turu öldi isiz törü urguçi
İsiz öngdi urma ay ilçi bügü
İsiz bolsa bolmaz ajunug yigü
İsiz öngdi ursa özi öz ödin
İsiz kodtı atın özinde kidin
Kim erse urup kodsda edgü törü
Anın tikti atın adakın örü
Özüngni yangımla ay ilig bakın
Tüpüngni unitma öyü tur sakın
İsiz kılkı tutma ay elgi uzun
İsiz kılkı uhtur ikigün⁸⁰

Adâletle iş gör, buna gayret et, asla zulmetme; Allah'a kulluk et ve onun kapısına yüz sür:

Törü kıl katılğan bolup kılma küç
Tapug kıl bayatka anıng kapğı kuç⁸¹

Eğer devamlı ve ebedi olmak istiyorsan adâletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır:

Özüng mengü beglik tilese tuçı
Törü kıl budundın kötürgil küçi⁸²

Yusuf Has Hacib'e göre zalim kişi uzun süre mevkiye sahip olamaz, memleketine uzun süre hükmedemez, zalimin zulmüne halk uzun süre dayanamaz. Zulüm ateştir, yaklaşanı yakar; kanun sudur, eğer memlekette uzun süre hüküm sürmek istersen kanunu doğru yürütmeli ve halkı korumalısın. Kanun ile ülke genişler, dünya düzene girer; zulüm ile ülke eksilir, dünya bozulur:

Bu küçkey kişi kendü beglik yimez
Bu küçkey küçini budun kötrümez

---

⁸⁰ Yusuf Has Hacib, age., s. 322, b. 1458-1463

⁸¹ Yusuf Has Hacib, age., s. 322, b. 1451

⁸² Yusuf Has Hacib, age., s. 318, b. 1435

Negü tir eşitgil biliglig sözün
Yiyümedi küçkey ilin kiç uzun
Köyer ot turur küç yagusa küyer
Törü suv turur aksa nimet öner
Uzun il yiyeyin tise ay bügü
Törü tüz yoritgu budunug kügü
İl artar törü birle itlür ajun
İl eksür bu küç birle buzlur ajun⁸³

Nazmî'ye göre eğer hükümdar adâlete meyilli olmazsa her zaman zulm ile yıkımlar yapar. Bu sebeple hükümdar adaletli ve cömert olmalıdır ki herkes onun yoluna başını verebilsin:

Adle mâyil olmayınca şehriyâr
Zulm ile eller yıkar her rüzgâr
Pes gerek adl ü sehâ bir servere
Kim yolında herkes anun servere⁸⁴

Safî Mustafa Efendi, bir hazinenin adâletle olacağını, boş yere zulm edilmemesi gerektiğini, eğer her zaman çok adâletli olursan sonunda cennete ulaşılacağını belirtir. Bunun için âdil olunmalıdır:

Adâletle olur bir zer hazine
Boş eyle zulm ü ta'addi beladur
Olur her bir zeri asfer ejder
Ki mahşerde hücûmı hep sanadur
İbâdu'l-laha adl ü dâd idersen
Ki husrevlik enama itizâdur
Eger her dem keremle adl idersen
Serir-i kasr-ı cennet sana câdur⁸⁵

---

⁸³ Yusuf Has Hacib, age., s. 424-426, b. 2030-2034

⁸⁴ Nazmî, age., s.87, b.433, 436

⁸⁵ Çalka, agt., s.180-181, b. 527-530

Zalim olma, zulmü kötülere karşı uygula; bütün memleketi kötülerden arındır. Doğru ol, doğru yola git ve hep doğrulukla hareket et; böylece kötü ve eğri yoldakiler tavrını değiştirir:

İsiz bolma isiz isizke yorit
İsizlarni barça ilingdin arıt
Köni bol köni kıl tut yorık
İsiz egri köngey evürgey kılık⁸⁶

Harama karışıp zulm edip insan kanı dökülmemeli, düşmanlık besleyip kin güdülmemelidir:

Haramka katılma yime kılma küç
Kişi kanı tökme hasım kılma öç⁸⁷

Nabi'ye göre yöneticiliğe heves edilmemelidir, aksi takdirde huzur terk edilir, dert artar, herkes haset eder ve sana kast etmeye kalkar. Ne kadar iyi davransan da halk zulmü senden bilir:

İtme a'yanlığa zinhâr heves
Evsatu'n-nas ol o devlet sana bes
Olmaga merci-i erbâb-ı umûr
İbtidâ lâzım olur terk-i huzur
Hem vilâyetlü ider reşk ü hased
Hem düşer kasduna hükkâm-ı beled
Ne kadar eylüge sa'y itsen sen
Zulm-i hükkâmı bilürler senden
Eyü nâmıyla düşersin dama
Eyü âdem yaramaz hükkâma⁸⁸

Nabi'ye göre âdil davranmayanların âkibeti çok sürmez. Onlar elbette amelin cezasını çekerler. Mazlumların âhı bir gün gelip haksız yere kazanç sağlayan bu zalimleri sele verir, ikbal ve ömürlerini vîrâneye çevirir. Yaptıkları ayaklarına dolaşır.

⁸⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 920, b. 5505-5506

⁸⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 318, b. 1433

⁸⁸ Nâbi, age., s.237, b. 745-749

Namus, vücut ve malları elden gider. Ölmezlerse sürülürler. Mazlumların gözyaşı sel olup, böylelerinin devletini ve mülkünü yıkar:

La'net ol devlete kim ola gıdâ
Eşk-i çeşm-i fukarâ subh u mesa
Gark olur devlet ü câh u mâla
Gelelüm 'âkibet-i ahvâle
Gerçi bir şey'e zarûret görmez
Lik çokluk yaşamaz çok sürmez
Görür âlâyîş-i tûl-ı emelin
Bulur elbetde cezâ-yı 'amelin
Olur olmazsa eğer mevte karın
Kimi menfi kimisi kal'a-nişin
Tolaşur ayagina a'mâli
Hep gider 'ırz u vücûd u mâlı
Seyl olur eşk-i ter-i mazlûmân
Devlet ü ömrini eyler virân⁸⁹

Veysî belirtir ki adâletin, hukukun egemen olduğu toplumlarda insanlar refah, huzur içinde yaşarlar. Aksi halde güçlü olan zayıf olanı ezer, insanlar köleleşir ve toplumda kaos hüküm sürer. Bu nedenle yöneticiler insafı, adâletli olmalı, adâleti gözetmeli ve kimseye zulm etmemelidir:

Ümeyyeoğulları emirlerinden dinsiz ve merhametsiz zalim Haccac. Allah'ın kullarına ümitsizlik şiddetiyle bulaşmış geberesice bir gaddar olmakla doğuda Haveran'dan batıda Kayrevan'a gelinceye kadar yeryüzünü zulüm karanlığı kaplamıştı. Kendi kaçılması uygun olan huzurundan imansız cellatlar elinden şehadet şerbeti için İslâm ehli iki yüz yirmi binden fazla olduğunun hesabı yapılmışken ve savaş sırasında zulüm kılıcıyla öldürülen Allah kullarının adedini ancak

---

⁸⁹ Nâbi, age., s.243, b. 813-819

kiramü'l-kâtibin defterleri içine alırken kendi cehennemini kargalar evinde oturduğunda eyalet diyarları zindanlarında tutuklu bulunan yirmi sekiz bin mazlum ve günahsız bulunmuştu. O Allah korkusu olmayan zalim hümete lâyık Kabetullah'ta iken üstüne çok asker çekip Beytullah'ın haremine bakan Ebû Kabîs dağının zirvesine mancınık kurup müminlerin emiri Abdullah bin Zübeyr hazretlerini kuşatarak her tarafta savaşarak kuşatmaya başlayıp nice günler kuşatma devam edip bir gün Abdullah, Hacerülesved altında namaz için tekbir getirip el bağladığında mancınık rüku halinde rastgelip kollarını kesmekle lanetli Haccac'ın askeri Haremullah'a girmekte iken Abdullah içeri girip validesi Esmâ binti Ebû Bekir Sıddık hazretine, ki lakabı Zatünnitakeyn'dür, yenildiğini bildirdi ve şevkat pınarından nasihat damlaları istediğinde benim canım evladım, Haccac gibi bir zalim ve bir kâfirin emrini yerine getirmekten helâk toprağının altında olmak iyidir. Hemen şehadet şerbetinin suyuna kanmaya çalış dediğinde dışarı çıkıp keskin kılıçla cenk meydanında mücadeleye girdi ve nice yüz kuduz köpeği cehennem mezbahasına gönderip kendileri cennet bahçesine salına salına uçtular. Esmâ binti Sıddık'ın oğluna öğüdü zalim Haccac'ın kulağına geldiğinde müminlerin emiri hazretlerinin tertemiz cesedini çarmıha gerip ta validesi rica etmeyinceye kadar indirmeyesiniz, diyerek çavuşlarına emir buyurduktan sonra iki yıl ceset çarmıhta asılı kalıp Zatünnitakeyn iki yerden gayret kuşağın kuşanıp erkek gibi bu uğurda sevgili evladının ölümü acısını üstün bir çabayla şekerden leziz hale getirmekle o tarafa iki yıl ilgi göstermeyip bir gün o semitten geçerken ciğer parçasını hâlâ asılmış görüp de bu hatip minberden inmesin mi, dediğini Haccac'a duyurulup, (o da) bu merteye bile şefaattir diyerek indirip toprağa defnettğinde böyle zalim zamanında mı Kabetullah deresinin

kumları insan kanından mercan kırıntısına döndüğünde mi âlem bayındır idi?

Adalet ve insafi süsleyen padişahlarımız Osmanlı ailesinin şanı yüksek sultanlarının şerefli zamanlarında Kabetullah'a taş atılmak değil Beytullah'dır diyerek saygı ve hürmetle mahalle mescitleri önünden bile büyük davullarla geçilmez.⁹⁰

Hiçbir memlekette bu ülkedeki kadar yağma, talan ve hırsızlık yoktur. Özbek, Hint, Acem ve Hristiyan ülkelerinde en ufak bir zulme izin verilmez. Kötülerin zulmü hep bizim ülkemizdedir. Böyle zulüm ve haksızlık yüzünden her taraf harabolmaya yüz tutmuştur. Ülke mamur değildir, gelir yoktur ve olan gelire de adâletsizlik karışmıştır. Adâletin sağlanamayışı, buna bağlı olarak halkın ezilmesi ve bunların sonucu olarak ortaya çıkan gelir düşüşü ile maddî manevî yıkıntılar Nabi tarafından dile getirilmiştir:

Hiç bir milke degüldür mahsus
Bundadur cümle bu tarac ü lüsus
Özbek ü Hind ü Nasâra vü Acem
Biri milkinde komaz gerd-i sitem
Hep bizüm milkedür zulm ü şürur
Eylesün def⁹ Hudâvend-i gayur
Böyle böyle iderek zulm ü sitem
Tutdı yüz semt-i harâba âlem
Hep imârât-ı cihân oldu harâb
Kondı dihkân yirine bûm u gurâb
Milk ma'mur degül yok irâd
İtdi irâda tedâhül bî-dâd⁹¹

Devletin başında akıllı ve bilgili gerçek idareciler olmayınca memleket ayakta kalamaz. İnsanlar arasında adâletle muamele etmeyince de halk idare edilemez. Şimdiye kadar görülmüştür ki dünya düzeninin aslı adâlettir. Adâletsiz saltanat sağlam olmaz.

⁹⁰Veysî, age., s.97

⁹¹Nâbi, age., s. 276, b. 1209-1214

Yönetim kadroları memleketin geleceği için çok önemlidir. Bu kadroların harcamaları için gelir gerekmektedir. Bu gelirin büyük bir çoğunluğu halktan ve ziraatten elde edilir. Önemli olan bu gelir kaynağını âdil bir yönetimle korumak ve temiz tutmaktır:

Milk turmaz eğer olmazsa ricâl
Lâzım ammâ ki ricâle emvâl
Mâl tahsîli ra'yyetden olur
Bâg u bostan u zirâ'atden olur
Olmasa adl re'aya turmaz
Adlsüz çetr-ı ikâmet kurmaz
Addür asl-ı nizâm-ı âlem
Adlsüz saltanat olmaz muhkem
Gûş idüp Hazret-i Faruk-ı güzin
Hüsn-i mefhûmına itmiş Tahsin
Dimiş ol ma'delet-âmûz-ı kiram
Hikmet ü şer'a muvâfik bu kelâm
Milkde zelzele gefletdendür
Terk-i ahkâm-ı şeri'atdendür
Bag-bân itmeyicek çeşmini bâz
Bâgına her kes ider desti dırâz
Sâhib-i bâg olayıdı uyanık
Çeşme olmazdı başından bulanık⁹²

Koçi Beye göre memleketin ayakta kalmasının en önemli sebepleri zulum ve haksızlığın olmaması, vakıf ve yetim malının yenmemesi, süs ve şöretin olmaması, devletin disiplinle yönetilmesidir:

Saadetlu ve şevketlu, âlemin sığınağı padişah hazretlerine
gizli olmaya ki, evvelce Acem şahı olan Şah Abbas
hükümdarlığının başlangıcında vezirlerini, vükelasını,

⁹² Nâbi, age., s.277-278, b. 1228-1236

bilginlerini ve akıllılarını toplayıp: "Osmanlıların yüce sultanları, bu derece kuvvet, kudret, şevket ve ululuk bulup, hadsi ve hesapsız memleketlere malik olup, bizim zaif ve iktidarsız olmamızın sır ve hikmeti nedir? Bana acele açıklayıp bildirin" dedi. Onlar da birkaç gün mühlet isteyip, tenhalarda toplanıp, konuştular. Hepsinin kanaati ve düşüncesi şu hususta birleşti:

"Osmanoğulları padişahlarının bu kadar memleketler zaptetmelerinin hikmeti budur ki vezirlerinde birisi vezir-i âzamlık ve ulu vekalet makamına oturunca, istiklal yuları eline verilip, saltanat işlerine ondan başka hiç kimse karışmaz. Memuriyet ve makam sahipleri günahsız yere azlolunmaz. Kılıç ve savaş erbabı, temiz ve disiplinli, cinsce asil, aralarında yabancı yok... İçlerinde şöhrat ve süs, raht ve baht yok... Reaya ve beraya rahat. Beytülmal parası ile hazineleri dolu... Vakıf ve yetim malı hazinelerine girmez. Halktan zulüm ile bir akçe alınmaz. O bakımdan devletlerinin talihi açık ve istediklerinin husule gelmesi sebepleri hep hazır... Kılıçları üstün ve himmetleri çekici" diyerek bunun üzerinde hepsi söz birliği yaptıktan sonra şah huzuruna gelip, düşüncelerini arz edince, sapık şah "hakikaten sözünüz hak ve doğrudur" diye fikirlerini beğendi. Derhal üzerinde olan kıymetli elbiseyi ve belinde olan altın kemeri, mücevherli kılıcı çıkarıp, üç yüz akçelik bir kat kapama ve bir siyah kılıç seçti. İslam padişahı ile barış ve iyiliğe istekli olup, kardeşinin oğlunu devlet katına gönderdi. Ve senede iki yüz yük ipek hediye etmeyi taahhüt etti. Özbek hanı ile de barış yapıp, tamamen serbest ve bağlantısız olduktan sonra taraf taraf dellallar bağtırtıp;

"Her kim ki gümüş at takımı ve yüksek kıymetli elbise kullanır, reaya ve berayaya zulüm ederse ciğerini sökerim, evini barkını yıkarım. Ailesini ve çocuklarını kırarım" diye sıkı tembihler etti. Sonra hanları toplayıp, içlerinden bir akıllı

işbiliri, (hanlar hanı) yapıp, tam istiklâl verdi. Bütün hanların mansıplarını (ölünceye kadar) kaydı ile verip, kendilerinden sonra evladına verdi. Ve sözünde durup, asla merkezinden ayrılmadı. Hatta Tebriz eyaleti ki, eline geçeli otuz yıl olmuştu, Pir-Budak adlı bir handa olup, kat'iyen azletmedi. Adı geçen Pir-Budak'ı, Tekeli-Mehmet Paşa Van beylerbeyisi iken katledince şah, yerini oğluna verdi. Oğlu dahi ölünce, oğlunun oğlu olan dört yaşında bir çocuğa verdi. Şimdi Tebriz eyâleti Pir-Budak'ın oğlunun oğlundadır.

Revan eyaleti de eline geçeli yirmi sekiz yıl olmuştur. Evvela Emir Gune adlı bir hana vermişti. Bütün ömrü boyunca azletmeyip, ölünce oğluna verdi. Şimdi Revan eyaleti Emir Gûne'nin oğlu elindedir. Diğer hanlıkları da bu şekilde becerikli ve namlı kimselere verip, hiçbirisini azletmedi. Suçu olanı katletti.

Askerini de arzusuna göre düzeltip, on iki bin mükemmel ulufeli asker yapıp, kırk bin nefer de hanlarına ve sultanlarına tayin etti. Bu kadar asker ile Geylan ve Mazenderan memleketlerini zaptedip, Hint ve Özbek diyarında nice vilâyetler aldı. İslam memleketlerinden de birçok kaleler alıp, üç İslam padişahı arasında ve Gürcistan yakınında hepsine kılıçla cevap verdi.

Sebebi budur ki, askeri az, öz ve temiz olup, memuriyetleri devamlı olarak verip, reaya ile gayet yakından ilgilendi. Şah böyle bir dinsiz, mürüvetsiz kimse iken adalet ile hareket etmekle böyle devamlı hale gelince, padişahımız ki yeryüzü halifesi, din ve devletin sığınağıdır, hemen âlemi süsleyen mübarek reyleri, adalet tarafına sarfedilirse, kendisinden yardım dilenilen Allah'ın fazlı ile dünyanın yedi iklimi kılıca boyun eğip, etraftaki memleketler tamamen emin olurdu. Alemin düzeni, padişahların mübarek kalplerine bağlıdır. Padişahlar

âlemin kalbidir. Kalp iyi olunca vücut da iyi olur. Hükümdarlar iyiliğe yönelirse âlem baştan başa düzen bulur. Kötülüğe yönelirse hâl kederli olup, ağaçlar meyve vermez ve yerlerde ot bitmez. Padişahların vücudu bir büyük tılsımdır. İşin doğrusu budur.⁹³

Hâsılı, yönetim adâletli olursa onun makamı insanların sığındığı bir yer olur, böylelikle makam asıl amacına ulaşmış olacaktır:

Ola ve'l-hâsıl ki adl-i padişâh
İdinür dergâhını âlem-penâh⁹⁴

A.2. Halka Zulmetmemek

Zulm; haksızlık, işkence, eziyet, bir kişiye ısrarlı olarak kötü davranmak, baskı kullanmak, adâletsizlik yapmak, haddi aşmak, söz ve fiilde aşırı gitmek olarak adlandırılmıştır.

Toplumumuzda zulüm denilince sadece, bir kişiye yapılan işkence ve eziyetler düşünülür. Hâlbuki zulüm oldukça geniş kapsamlı bir kelimedir ve halkın anladığı mana dışında, yukarıda geçen anlamından da anlaşılacağı üzere haksız, merhametsiz ve adâletsiz davranışlar, emanete hıyanet, verdiği sözü yerine getirmemek, rüşvet almak, kötü söz ve fiillerde bulunmak, yöneticinin halkına kötü davranması gibi huy ve hasletler de zulmün içine girer.

Sünbülzâde Vehbi; "Eline bir fırsat geçtiğinde halka zulmetme. Mâdem ki Allah kullarına karşı zâlim değil, inatçı bir kulun zulmetmesi de ne demek oluyor? Mazlûmun ahı gökyüzüne yükselirken zulmeden kişi yerde nasıl rahat yatar? İnsanın malı bu dünyada kalır, kul hakkına karşılık öbür dünyada ona ne verecek?" gibi sorulara cavap arayarak nasihatte bulunur:

Elüne girse de farza fırsat
Eyleme zulm-i ibâda cür'et

⁹³ Zuhuri Danışman, Koçi Bey Risâlesi, KTB Yayınları, Ankara, 1985, age., s.81-83

⁹⁴ Nazmî, age., s.88, b. 456

Çün Hudâ olmadı zallam-ı abîd
Ne demek zulm ide bir abd-i anîd
Âsumâna çıkar âh-ı mazlûm
Yirde rahat mı yatur şahs-ı zalûm
Âdemün mâlı kalur dünyâda
Hakk-ı abde ne virür ukbâda⁹⁵

Hükümdar halkına eziyet ederse ahirette de onun için büyük bir sıkıntı yaratır, bu zulm altında da halk ve ordu ezilir. Makam sahibi ahretini düşünüyorsa halka zulm etmemelidir:

Padişâh-ı dehre hem zulm ü sitem
Viriser ukbâda çok derd ü elem
İde çok zulm ü sitem çün pâdişah
Zillete düşer reâya vü sipah⁹⁶

Vehbi'ye göre zulmederse günaha girer, etmezse de yönetemez, yani zulm konusu bir kaos içermektedir:

Zulm iderse yıkılır hane-i din
İtmese bulmaz umûrı temkin⁹⁷

Onun için Vehbî, sen sakın zulme heves etme, bulunduğun işte gaddar olma diye öğütte bulunur:

Lîk sen zulme heveskâr olma
Oldığın kârda gaddar olma⁹⁸

Çelebi'ye göre yöneticiler bozulan düzeni düzeltmek için birlik olmalı, zulüm ve haksızlığı bırakmalılardır:

Cihanın sığınağı hazreti padişahın saltanatları kuvvet ve saadettedir. Yeter ki, vekilleri din ve devlete hizmette birleşerek, çalışmaya sıvanıp, şeriatı ölçü ve rehber edinsinler. Yüce

⁹⁵ Sünbülzade Vehbi, age., s. 123-124, b. 761-764

⁹⁶ Nazmî, age., s.86, b. 431-432

⁹⁷ Nabi, age., s. 270, b. 1139

⁹⁸ Sünbülzade Vehbi, age., s. 124, b. 768

Allah'ın yardımı ile düşmana karşı, galip, üstün ve muzaffer olurlar. Zulüm ve haksızlığı bırakıp şerî ve aklî kanun gereğince tedbir alırlarsa, bu yüce devleti hıyanetten kurtarıp, kanun yoluna sokarlar. Ulu Tanrı, bu yolda etkili kılsın. Amin.⁹⁹

A.3. Kendi Rahatı İçin İnsanlara Eziyet Etmemek

Kendi zevk ve sefâsı için diğer insanları görmezden gelen insanlar vardır. Kendi konforu için bencil davranırlar.

Nabi'ye göre makam sahibi kendi rahatı için halka eziyet etmemelidir, bencil davranmamalıdır:

Kendi kullanmak için âletini
Ehl-i ırzun uçurur rahatını¹⁰⁰

A.4. İnsanların Gönüllerini Kazanmak

Bir makam sahibi elindekilerle etrafındaki insanların ve halkının gönlünü kazanmalıdır, onları mutlu edecek davranışlarda bulunmalıdır. Yunus Emre'nin dediği gibi "gönüller yapmaya geldim" demelidir.

Sünbülzâde Vehbi, lütf ile gönülleri cezbetmeyen de Allah'ın nezninde makbul sayılmaz diye hatırlatır:

Lutfile eylemeyen cezb-i kulûb
Nezd-i Hakk'da dahi olmaz mahbûb¹⁰¹

A.5. Kibirden Uzak Durmak

Kibir, kendini başkalarından üstün görmektir. Başkalarını beğenmeme ve kendini diğerlerinin üstünde görme davranışıdır. Özellikle bir makam sahibi kendini diğer insanlardan üstün görmemelidir. Ben koskoca bir makam sahibiyim düşüncesine

---

⁹⁹ Çelebi, age., s.34

¹⁰⁰ Nabi, age., s. 240, b. 782

¹⁰¹ Sünbülzade Vehbi, age., s. 133, b. 855

kapılmamalıdır. Peygamber efendimiz kibirin ne kadar kötü bir şey olduğunu anlatmak için şöyle demiştir; "Kalbinde zerre kadar kibir bulunan kimse cennete giremez."

Yusuf Has Hacib'e göre devlette bir mertebeye ulaşılsa kibirlenilmemeli, elinden geldiğince iyilik yapıp, kötülük edilmemelidir:

Bolu birse devlet kuvezlenmegil

Usa edgölük kıl isiz kılmagıl¹⁰²

Kibir ve unvan peşinde koştuğu halde mütevâzi görünen kişi iblis gibi ayıplanmaya lâyıktır:

Kibr ü ünân iden ehl-i telbîs

Lâyık-ı ibret olur çün iblîs¹⁰³

A.6. Tevâzu

Tevâzu, kibirle tezellül arasındaki dengedir. Kişiliğini yüceltmeyen, kendini öne çıkarmayan anlamına gelmektedir. Yüksek bir mevki sahibi olsa da kendini büyütmeyen kişilere denir.

Makam sahibi olup, devlette uzun bir ömrün olsun istiyorsan kendini küçük tutup, mütevâzi olmalısın:

Sanga tegse beglik ulugluk oka

Kiçiglik anuk tut örüng bolguka¹⁰⁴

Halka her zaman alçakgönüllülük göster, tevazu sahibi olanları herkes beğenir. Allah, mütevâzi olanın mertebesini ve değerini yükseltir:

Dâ'ima halka tevâzu göster

Rûy-ı dil tavrını herkes ister

Mütevâzi olanun Rabb-i refi'

Rütbe vü kadrini eyler terfi'¹⁰⁵

¹⁰² Yusuf Has Hacib, age., s. 272, b. 1130

¹⁰³ Sünbülzade Vehbi, age., s. 91, b. 476

¹⁰⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 176, b. 552

¹⁰⁵ Sünbülzade Vehbi, age., s. 91, b. 474-475

Alçakgönüllü kişi uzun süre itibarda kalır, haşin ve kibirli kişiler büyüklüğe ulaşamaz:

Ululuk uzun yir kişi kodsıki
Bedüklükke tegmez budun katkısı¹⁰⁶

Hacib'e göre makam sahibi mütevâzi ve alçakgönüllü olmalıdır. Eğer böyle değilse uzak durulmalıdır. Ayrıca suçlu kişilerin de suçunu affetmelidirki büyük bir kişi olduğu belli olabilsin:

Beg alçak kerek bolsa kodki köngül
Munı teg yok erse sen andın tönğül
Beg alçak kerek bolsa köngli açuk
Yazuklug kişiden keçürse yazuk¹⁰⁷

İlk önce tevâzu sahibi olmalıyız ki bundan murad duymalıyız, çünkü tevâzu insanlık alâmetlerinden biridir:

Gerek evvel ola kârı tevâzu
Bula andan murad ehli tazarru¹⁰⁸

A.7. Gururlanmamak

Gurur, manevî ve ahlakî bakımdan değersiz sayılan şeylerin cazibesine kapılarak onlarla avunmasıdır. Gurur, dünyaya kapılma aldanma anlamında kullanılır. Hiç kimse dünyaya kapılıp mağrûr olmamalıdır.

Güvahî'ye göre kişilere hayırlı dualar edip kabahatlardan sakınmalıdır, gurur edilmemelidir, düşünülmelidir ki devlette kemalini bulur", eğer bu yolu bulursa ahirette de bey olunur bu dünyada da bey olunur:

Bulcak izz u devletde kemâlin
Gurûr itmeye fikr ide zevâlin

¹⁰⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 440, b. 2233

¹⁰⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 424, b. 2121-2122

¹⁰⁸ Güvahî, age., s. 106, b. 206

Eger kim bu tarîki idine yol
Bulur hem ahret beglüğünü ol¹⁰⁹

A.8. Makam Hırsı

Makam yakıcıdır, makam hırsına kapılan biri yanar kül olur. Hiç kimse makam hırsına kapılmamalıdır. Hep daha fazlasını, daha mertebelisini istememelidir yoksa elindekinden de olabilir.

Sünbülzâde Vehbi'ye göre dünyanın makam ve mevkiini bir kuyu kabul ederek pek fazla üzerine düşülmemelidir. Çünkü mevki hevesine düşen mihnet sahipleri kendilerine çok düşman hazırlarlar. Gerçi geçinebilmek, endişeyi az çok defetmek için maişet gereklidir:

Câhını çâh bilüp dünyânun
Öyle pek üstüne düşme anun
Hubb-i câha düşen erbâb-ı mihen
Kendüye hazır ider çok düşmen
Gerçi lâzım sebab-i emr-i ma'âş
Az ve çok itmek için def'-i telâş¹¹⁰

Nabi'ye göre yükselmek için her şeyi mübah gören bu kişiler namuslu insanların rahatını bile kaçırmaktan endişe etmezler. Tek dertleri sözü geçen tek adam olmaktır. Kimse onların hatalarını yüzüne vurmamalıdır. Emrettikleri yerine getirilmeli, sözleri atasözleri olmalıdır:

Derdi bu ola vilâyetde ferid
Gayrılardan ola ikbâli mezid
Nâfizü'l-kavl ola vü merci-i kül
Hâr ola gayrıları kendüsi gül
Düşse bir maslahat anı ister
Deheni ola nişângâh-ı nazar

¹⁰⁹ Güvahî, age., s. 106, b. 209-210

¹¹⁰ Sünbülzade Vehbi, age., s. 124, b. 765-767

Cümle tasvib ideler tedbîrin
Kimse redd eylemeye takrîrin
Zarar eylerse de nâsa kat'a
Dimeye kimse hatâsına hatâ
Kavli fi'li ola düstûr-ı amel
İdeler sözlerini darb-ı mesel¹¹¹

Lakin tek başına devlet olmasına fırsat verilmez. Karşılarına bir rakip çıkar; ikbali döner; işleri ters gitmeye başlar. Rakibiyle boğuşma kaçınılmaz olur:

Lîk dehr ana da virmez fırsat
Ki süre başlu başına devlet
Bulunur ana dahı nice rakîb
Melânetde biribirine karîb
Komaz iş görmeğe hiç lezzet ile
Atmaga tutmaga germiyyet ile¹¹²

Ama rakibini alt edip yegâne müracaat makamı oldu mu artık onu kimse durduramaz. İdarecilere iş yaptırmaz olur. Onları istediği gibi kullanmaya başlar. Bu da devlet işlerinin yürümesini aksatır:

Çarh ni'met mi virür gavgâsuz
Hiç Fir'avun ola mı Mûsâ'suz
Olmada teşne-i hûn birbirine
Olmaya tâ ki zebûn birbirine
Eylese hasmı tasaddur nâ-gâh
Hâlini sorma iyâzen bi'llâh
Öldürür hasmını ya kendü ölür
Sadrun elbette bir ucını bulur
Kimi hükkâma tagallübler ider
Sözün icrâda taşallublar ider

---

¹¹¹ Nabi, age., s.240, b. 783-788

¹¹² Nabi, age., s. 241, b. 789-791

İlticâ itmeyicek hâkim ana
Hükm ü fermânı olur rü-be-kafâ
Hâh u nâ-hâh olur rey'ine râm
Hakimi kendü ider istihdam
Ola bir yirde ki hâkim mahkûm
Oranun hâli me'âli ma'lûm
Hâkim-i şehre idince galebe
Sığınmaz şöhreti Şam u Haleb'e¹¹³

Yusuf Has Hacib'e göre insan ne kadar büyürse, baş ağrısı da o kadar büyür; başı ne kadar büyürse o kadar büyük bört giyer:

Neçe er bedüse baş agrıg bedür
Neçe baş bedüse bedük bört kedür¹¹⁴

Beylik baş üzerinde bir kılıç gibidir, her gün onun için tehlikeli bin iş vardır. Her beylik işi böyle olur; bazısı huzura kavuşur, bazısıysa kendi başını yer:

Kılıç baş özele mesel beglik ol
Küninge angar ming hatarlıg işi
Bu yanglık turur barça beglik işi
Kayusı erej yir kayu öz başı¹¹⁵

Nabi'ye göre makam sahibi rahat olmaz. Emniyette yaşamak, azl olunmayacak bir mevkiye bulunmakla olur. Bu nedenle makam sahibi olmak için boşa yorulma, ateşlere girme, gönül bağlama. Davulun sesi uzaktan hoş gelir:

Ehl-i mansıbdâ bulınmaz râhat
Hâl-i bî-azldedür emniyet
Zillet-i azline degmez nasbı
Sarfına ser-be-ser olmaz gasbı

¹¹³ Nabi, age., s.241-242, b. 792-800

¹¹⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 156, b. 435

¹¹⁵ Yusuf Has Hacib, age., s. 428, b. 2155-2156

Olma pašalık için âvâre
Tabl u surnâ ile girme nâre
Balgama tantana-i tabla gönül
Dûrdan hoş gelür âvâz-ı duhul¹¹⁶

Sünbülzâde Vehbi'ye göre Allah doğru yola iletmeyince bir meslek sahibi olmak kişiyi besleyemez. Her mesleğin şerefi kişiyedir, at ve at takımıyla zannetme. Ayrıca bahtı açık olmalıdır, kötü talihe sahip olanın işleri zordur. Velhasıl ünvana meyleyip de şöhret düşüncesiyle perişan olma. Verilen ne ise onu sindir ki nimetini rahat yiyessin. Bu dünyayı mihnet alanı olarak tanı, bunda rahat etmek mümkün mü? Tek bir ferдинin bile rahat ettiğini sanma, kesinlikle herkesin bir derdi vardır:

Toğrı yol itmeyicek Hakk Tevfik
Âdemi besleyemez zâd-ı tarik
Her tarîkûn şerefi zât iledür
Sanma kim raht iledür at iledür
Dahi lâzımdur ola kuvvet-i baht
Şahs-ı bedbahtun olur işleri saht
Hâsılı mâ'il-i unvân olma
Fikr-i şöhretle perişân olma
Ne ise hazm idegör devletüni
Tâ ki râhat yiyesün ni'metüni
Bilesin âlemi dâr-ı mihnet
Bunda mümkün mi kemâl-i râhat
Sanma âsâyiş ider bir ferdi
Bulunur herkesün elbet derdi¹¹⁷

Nabi'ye göre borca boğulmuş olan makam sahipleri ihtiyaçlardan dolayı kendini borç içinde bulur ve borcunu ödemeye de gücü yoktur. Makam sahibi bu borçların tehdidi altında kalır, çareyi zulm etmede bulur:

¹¹⁶ Nabi, age., s. 269-270, b. 1132-1135

¹¹⁷ Sünbülzade Vehbi, age., s. 130, b. 819-825

Paşanun deyni ise gayeti yok
Sarf-ı yek-ruzesine tâkati yok
Hâtırî nakd-ı kederle mâlî
Kisesi künc-i âdemden hâli
Anlamaz anı mübâşirler ise
Cevri derler neye kâdirler ise
Umdugın virmege hod kudret yok
Virmemek semtine de cür'et yok
Virmese ceng ü şikâyet hazır
Der-i devletde mezemmet hazır
N'ışlesün bu aralıkda paşa
Buna devlet mi dirüm ben hâşâ¹¹⁸

Makam sahiplerini görüp de kıskanma, o dibi bulunmayan kuyuya düşme. Makamın zirvesi oturup dinlenilecek yer değildir, ilmin rütbesi minare farkı gibi yüksektir. Çatının ucu tehlikelidir, dikkat et, makamın da yücesine tâlip olma. Halin, vaktin varsa daha fazlasını isteme. Unvana bakıp da görünüşe aldanma:

Gıpta itme bakup ehl-i câha
Düşme ol ka'rı bulunmaz çâha
Zirve-i câh degül cây-ı karâr
Yücedür rütbe-i ilm fark-ı menâr
Pek hatardur hazer eyle leb-i bâm
Olma hâhiş-ger-i i'lâ-yı makâm
Mutâvassıt ola hâl ü mâlün
Arama pek ötesin ikbâlün
Nûr-ı aynum bunı fehm eyle yakîn
Olma unvânı bakup zâhir-bîn¹¹⁹

¹¹⁸ Nabi, age., s. 274, b. 1186-1191

¹¹⁹ Sünbülzade Vehbi, age., s. 134, b. 859-863

Vehbî'ye göre gittiğin yerde baş köşeye geçme, yüksek yere talip olanların yeri aşağı yerlerdir. Kendi evinde bile baş köşeye kurulma, böbürlenme. Özünde olgunluk varsa gerisi önemli değil. Fazilet ve hüner mayası yoksa, en yüksek mevkide olsan ne faydası var. Hak eden bir kişiliğin varsa elbette seni en yüksek mevkiye geçirirler:

Vardığun yerde gözetme sadrı
Pest olur tâlib-i sardun kadri
Olma hanende dahi sadr-nişîn
Kûşeye geçme olup fahr-âyîn
Var ise cevher-i zâtunda kemâl
Câyun olsa ne zarar saff-i ni'al
Yoğise mâye-i fazl u hünerün
Var mıdır fâ'ide sadr olsa yerün
Zâtunı eyle sezâ-yı ragbet
Geçürürler seni sadra elbet¹²⁰

Makam sahipleri makamını parayla satın almış ve çok borçlanmıştır. Borcunun faizi de vardır ve bunları ödemek zorundadır. Makamının gerektirdiği masraflar da vardır. Bu durum gelir temini için sonunda makam sahibini kanunsuzluğa itecektir, adâletsiz davranacaktır. Bunun için yönetici makam hırsına kapılmamalıdır:

Mansıbı akçe ile almışdur
Bahr-ideynün dibine talmışdur
Deynün amma nice kat ribhi de var
Anı muhtâc-ı edâdur nâ-çâr
Yirlü yirinde bisât u atı
Nâkış olmaz paşalık âlâtı
Bu kadar ana da gitmiş mâlı
Degül ol dahı ribâdan hâlî
Mansıbûn masrafı hod nâ-ma'düd
Hiç olunmaz ana ta'yin-i hudûd

---

¹²⁰ Sünbülzade Vehbi, age., s. 91, b. 469-473

Matbah u âhur u tâyin-i hıdem

Dâhili hârici etbâ u haşem

Karakullukçı ile mihterler

Cev-i esb ü şütür ü esterler¹²¹

Nabi'ye göre makam sahibi iyi bir insan olsa da makamı gereği zulme başvurmak, görev yerini yağmalamak zorunda kalacaktır:

Totalum Salih imiş âkil imiş

Münsif ü âdil ü deryâ-dil imiş

Zulmün adını koyup bâd-ı hevâ

Mansıbı eylesün mi yagma

Didüğümdür sulehâ-yı ahrâr

İrtikâb eyleye zulmi nâ-çâr¹²²

Makam sahipleri hiç rahat değillerdir, her an azledilecekleri düşüncesiyle emniyetleri yoktur. Belki etrafındakiler zevk ve sefa sürerken kendisi eziyet ve cefa çeker. Herkesin isteğine göre hareket edemez, lütfetse de kimseyi memnun edemez. Özellikle zamane gaddardır, makam sahipleri hakkında yüz bin çeşit söz söylenir. Duyunca üzüntüye boğulur, gönlünü paramparça eder. Günleri böyle sıkıntı içinde geçer, sonunun ne olacağını düşünür durur. Makam sarhoşluğuyla başı dönmüş yatarken, birden ikbal kadehi kırılır:

Ehl-i câhun hele hîç rahati yok

Düşünüp azlini emniyeti yok

Belki etbâ'ı ider zevk u safâ

Kendünün çekdigidür cevr ü cefâ

Lutf ile âlemi memnûn idemez

Herkesün hâhişi üzre gidemez

Bâ husûs oldu zamâne gaddar

Söylenür hakkına yüz bin güftâr

¹²¹ Nabi, age., s. 272, b. 1163-1169

¹²² Nabi, age., s. 274-275, b. 1192-1194

İşidürse olur elbet gam-nâk
Gayret itmez mi derûnın sad-çak
Böyle mihnetle geçer eyyâmı
Düşünür kim ne olur encâmı
Sekr-i mansıbla yaturken ser-mest
Câm-ı ikbâli olur gâhi şikest¹²³

Yusuf Has Hacib'e göre halka baş olmak büyük ve ağır bir iştir, o daima başa dert olur, eziyet verir. Nereye bakarsan orada bir tehlike vardır. Dikkat edersen sevinci az kaygısı çoktur, öveni az kötü söz söyleyeni daha çoktur. Sevmeyeni çok seveni azdır. Didinmesi çok, rahatı azdır. Hiçbir yerde gönlü emin olmaz, bu büyük bir ıstıraptır. Onun her işinde bir tehlike vardır, tehlikeli işin tadı kaçar:

Yana aydı ögdülmiş ilig kutı
Bu il işleri ters ulug kör atı
Bedük iş budun başlamakı ağır
Baş agrıg bile tutçı emgek tegir
Sevinçi az ol körse kadgu öküş
Az ol öggüçisi telimrek söküş
Kayuka baka körse korkınç turur
Sevinçin sora körse azrak erür
Öküş sevmegüçi severi az ol
Kerişi telimrek ereji az ol
Bütünsüz bolur tegme yirde köngül
Köngül bütmeşe erke artuk mung ol
Körü barsa tegme işinde hatar
Hatarlıg işig körse tatıg kiter¹²⁴

---

¹²³ Sünbülzade Vehbi, age., s. 130-131, b.826-832

¹²⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 426-428, b. 2146-2152

Nabi'ye göre yöneticilik ömür boyu sürecek sıkıntı, dert ve üzüntü demektir. Adı büyüktür ama yapan cehennemde yaşar. Hem gönlü hem makamı virandır, ahiret de tehlikededir:

Paşalık ömre sürer mihnetdür
Hâsılı derd ü gam u kasvetdür
Nâmi pür-kevkebe câhı âlî
Lik düzahda geçer ahvâli
Hatırı mansıbı gibi virân
Sorma hiç ahiret ahvâli yaman¹²⁵

Ömrü hay huyla geçer, ciğeri kan ve gözyaşı ile doludur. Bir yanda azil korkusu vardır, bir yanda da çeşit çeşit kuruntular, evham vardır. Yani makam mutluluk demek değil, bir beladır, musîbettir:

Çekdügi mihnet olınsa ta'dat
Degmez ol mihnete Mısr u Bagdad
Hây u hûy ile ider ömri güzer
Hâsılı eşk-i ter ü hûn-ı ciğer
Padişah korhusı hod rahatsız
Azl-ı nâ-gâh kıyâmet-enduz
Nev-be-nev vesvese-i gûn-â-gûn
Kuvvet-i vâhime hem-kâr-ı cünûn
Ne belâdur ne musîbetdür bu
Niçe devlet niçe rif'atdür bu¹²⁶

Devrin büyük kişilerini gördük, iyi kötü hallerini gördük. Bunlar arasında namuslu kişiler selamete erdiler, azledildikten sonra da aziz oldular. Namusunu, haysiyetini, şanını koruyanlar işlerinden dolayı hiç hüsrana uğramadılar. Hiçbir şey boş yere yapılmaz, herkes kendi ektiğini biçer. Sebepsiz olarak kimseye kötülük etmezler, makama hasretlik çektirmezler:

---

¹²⁵ Nabi, age., s. 270, b. 1136-1138

¹²⁶ Nabi, age., s.270, b. 1140-1144

Asrun envâ-ı kibârın gördük
Nîk ü bed sûret-i kârın gördük
İffet erbâbı selâmet buldı
Gûşe-i azlde izzet buldı
Hıfz iden ırz ü vakâr u şânın
Kârnun görmedi hiç hüsrânın
Ya'ni bîhûde degüldür her kâr
Herkesün kesb-i yedidür idbâr
Bî-sebeb kimseye gadr itmezler
Tard ü hasret-keş-i sadr itmezler¹²⁷

Nabi'ye göre mevki sahiplerinin çoğu iyi iş görebilen, iyi huylu, temiz gönüllü, doğru sözlü kişilerdir. Birçoğu bilgili, faziletli, dini dünyayı bilen, merhametli, alçak gönüllü, edepli, akıllı, olgun, iyi niyetli ve âdildir. Fakirlerin halinden anlar, doğru yola, ibadete meyillidir:

Galiba gördigümüz paşalar
Ba-husus asaf-ı sahib-ralar
Kendü nefsinde niku-karan hep
Hasenü'l-hulk u kerimü'ş-şan hep
Melekiyyü'ş-şiyem ü n'ik-hisal
Saf-dil sadık u pakize-makal
Ekseri de ulema vü fuzala
Din ü dünyayı habir ü dana
Merhamet kâidesin müstelzim
Mütevazı müteeddip mükrim
Akil ü dini kavî vü kâmil
Sözi sag niyeti hayr ü âdil
Mutekid zümre-i dervişâna
Müteveccih kerem ü ihsâna

---

¹²⁷ Sünbülzade Vehbi, age., s. 132-133, b. 846-850

Vâkıf-ı hâl ü meâl-i fukarâ
Mâil-i zühd ü salah u takvâ¹²⁸

Bir çoğunda mal hırsı yoktur. Bir çoğu makamının içinde olduğu duruma razı değildir, ıstırap çeker, ahretten korkar, ölümü ister. Ama düzendeki genel bozukluk, yapıdaki çürümüşlük, isteseler de, istemeseler de böyle kişileri kendi çarkı içerisinde zulme iter:

Niçesi var ki kaçarken nice mil
Paşalık zarban olunmuş tahmil
Niçesi sahib-i perhiz ü âfif
Meyli yok mala olınsa teklif
Niçesi razı degül câhından
Aglar inler çoğı ikrâhından
Kimi endişe-i ferdâ eyler
Havfden mevti temennâ eyler
Lîk merkezlerinûn ahkâmı
Zulme peyveste ider encâmı¹²⁹

Sünbülzâde Vehbi'ye göre zamanla makamını kaybetmiş kişiler sebepsiz yere diğer ileri gelenlere düşman kesilirler. İktisat mevkisinden düşmüş, düşkün hale gelmiş devlete küskün geçinip gider. Devletin eteği bir türlü eline geçmez, istediğini elde etme fırsatı bulmaz. Kendisini teselli etmek kinine bir çare bulmak ümidiyle, önce ah vah ile makam sahiplerini ayıplar. Hepsini hayin kişiler, kendisini ise emin kabul ederek, onların yaptığı işleri beğenmez, canı sıkılır fakat dışını sıkarak sabreder. Azil tokadıyla mazlum hale geldiğinden fırsatını bulunca kötülük düşünür, zalimleşir:

Bulunur nice bagız-i âlem
Bî-sebeb düşmen-i erbâb-ı ni'am
Tâk-ı ikbâlden olmuş düşkün
Geçinür devlete gûyâ küskün

¹²⁸ Nabi, age., s. 270-271, b. 1145-1152

¹²⁹ Nabi, age., s. 271, b. 1153-1157

Eline dâmen-i devlet girmez
Kabza-i şevkine fırsat girmez
Tesliyet virmegiçün sînesine
Çâre ümmîdi ile kînesine
Evvelâ başlayup âh ü vâha
Ta'n ider zümre-i ehl-i câha
Cümlesi ehl-i hıyânet diyerek
Kendüsin sâhib-emânet diyerek
Anların ya'ni beğenmez işini
Sıkılır cânı sıkır hem dişini
Fırsat elvirse bed-endîş ü zalûm
Sadme-i azl ile olmuş mazlûm¹³⁰

Böyle görevden uzaklaştırılmış kişiler tedbirli davranır, dünyada eşi olmadığını zanneder. Birbirini tutmayan ilişkisiz sözlerle kendince dünyaya nizam verir. Onu dıştan görenler devlet ve din için uğraştığını zanneder. O ise bozguncu, rüşvetçi, düşünce ve kararları bozuk biridir:

Müdbir ammâ ki müdebbir geçinür
Misli yok zannı ile bir geçinür
Kendü zu'munca virür dehre nizâm
İderek râbitaız halt-ı kelâm
Zann ider anı nice zâhir-bin
Kasdı gayretkeşî-i devlet ü dîn
O ise mürtekib ü müfsiddür
Re'y ü tedbîri dahi fâsiddür¹³¹

Makamından azledilmiş kişiler görevden uzaklaştırıldığı sırada bol bol vaadde bulunur. Mevkiye sahip olunca da sözünü unutur, ihmal eder. Artık sözünü tutan kişiler azaldı, sanki Kaf Dağına uçtular. Böyle yalan vaadlerde bulunmak ayıptır, böyle kişiler

¹³⁰ Sünbülzade Vehbi, age., s.87-88, b. 439-446

¹³¹ Sünbülzade Vehbi, age., s. 88-89, b. 447-450

makam mumunda nur bırakmaz. Onun için az söz ver ve verdiği sözünü mutlaka tut, sözünde durmamak seni mahcup eder:

Va'd lutf eyler isen az eyle

Lîk mev'udını incâz eyle

Va'd-i 'arkûb degüldür mergûb

Sonra hulfiyle olursın mahcûb

Ba'zı zât eyleyüp izhâr-ı himem

Vakt-i âzlinde ider va'd-i kerem

Olıcak nâil-i câh ü ikbâl

İder incâzını terk ü ihmâl

Aybdur öyle mevâ'id-i dürûg

Şem-i câhında komaz nûr u fûrûg

Sâdikü'l-va'd olur ehl-i himmet

Şimdi ol zümrede vardur kıllet

Uçdılar Kâf'a himem ashâbı

Sanki Ankâdur anun erbâbı¹³²

Sünbülzâde Vehbi böyle makamından azledilmiş kişilerden uzak durulmasını, onun çirkin sözlerini dinlememesini, öyle talihsiz kişilerle üfletmemesini, yeri cennet dahi olsa yaklaşmamasını öğütler:

Dinleme öyle kerîh akvâli

Uğrasun başına sû-i hâli

Semtine uğramasun sû-i kârin

Şerlerinden seni Hakk itsün emîn

Öyle idbâr ile itme ülfet

Kurbine varma olursa cennet¹³³

¹³² Sünbülzade Vehbi, age., s. 102-103, b. 570-576

¹³³ Sünbülzade Vehbi, age., s.89-90, b. 459-461

A.9. Gaflete Düşmemek

Gaflet, gâfil olmak, ne yaptığını bilmemek, aldanmak anlamında kullanılmıştır. Bir makam sahibi de makamın yüceliği ve güzelliği karşısında gaflete düşmemeli, kendini kaybedip sarhoş olmamalıdır.

Nazmî'ye göre insan şan ve makama bakarak gâfil olmamalıdır, aksi takdirde o insanı göz göre göre üzer:

Gâfil olma kim nigâh-ı izz ü câh
Hey seni varlıkda kor göz göre vâh¹³⁴

Yusuf Has Hacib'e göre devlet gelip kimi sarhoş ederse, onun kara toprak altında inlemekten kalbi parçalanır. Kim büyüklükten sarhoş olup kendini kaybederse sonunda bunun cezasını çeker. Gençlik, zenginlik veya bu mutluluğun sarhoşluğu, şarap sarhoşluğundan beterdir. Şaraptan sarhoş olan kişi uyanınca ayılır, sarhoşluğu geçer; devletten sarhoş olan kişi bir daha ayılamaz, ölünceye kadar uyur:

Kimi erse devlet esürtse kelip
Yagız yirde yarlır yüreki ulıp
Ululukka esrüp kim ahsumlasa
Kara yir katında kıyın yir basa
Yigitlik ya baylık bu kut esrüki
Süçig esrükinde beter ay beki
Esürse kalı borçı bornı içip
Udıp kopsa adılır usında keçip
Bu devlet esürtse adın adılumaz
Ölüm tutmagınça udır odnumaz¹³⁵

¹³⁴ Nazmî, age., s.105, b. 690

¹³⁵ Yusuf Has Hacib, age., s. 1014-1016, b. 6139-6143

A.10. Dünya Malı Biriktirmemek

Fânî dünyada hiç kimse mal hırsına kapılıp para biriktirmemelidir. Bu dünyanın geçici olduğunu bilip ona göre davranmalıdır. Bir gün bu dünyadan gideceğini bilerek elinde bulunanları dağıtıp hayır işlemelidir.

Güvahî'ye göre mevki sahibi dünya malı biriktirme gafletine düşmemelidir, daha çok mal hırsına kapılmamalıdır:

Az ola kulları cem ide mâlı
Tamala kesb ide dâyim vebâli¹³⁶

Yusuf Has Hacib'e göre mevki sahibi çok altın gümüş toplayıp hazine yapmamalı; ne bulursa verip bol bol dağıtmalıdır. Öldükten sonra bu mal geride kalacak ve kötü yollarda sarf edilecek. Bunun için malını hayattayken dağıtıp sevap kazanmalıdır:

Öküş kaznak urma sen altun kümüş
Negü bulsa birgil ülegil öküş
Seningde kidin kalga tutsa ölüm
Ogul kız isizlikke bulgay tolum
Katılğan tiriglikte mal aşnu ıd
Sakıştın kutulgın muyan özke tıd¹³⁷

Yusuf Has Hacib'e göre yönetici hayâ sahibi, gözü tok ve güvenilir olmalı, mal hırsı olmamalıdır. Gözü aç olan kişi bütün dünyaya sahip olsa bile doymaz, şükretmeyi bilemez:

Uvutlug kerek hem közi tok bütün
Uvutsuz kişi ol kişide otun
Közi tok kerek nengke suklanmasa
Közi aç todumaz bu dünya yise¹³⁸

---

¹³⁶ Güvahî, age., s. 107, b. 221

¹³⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 888, b. 5290-5292

¹³⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 434, b. 2199-2200

A.11. Devlet Malından Harcamamak

Mevki sahibi elinin altında bulunan devlet hazinesini iyi yönetmeli ve sadece devlet için harcamalıdır. Kendi şahsi çıkarı için kullanmamalıdır. Çünkü o parada daha tütü bitmemiş yetimin bile hakkı vardır.

Sünbülzâde Vehbî'ye göre daha fazla mal sahibi olma hevesiyle hataya düşüp evinde devlet malı bulundurma, sandığını ondan uzak tut. Kesene devlet malı girmesin, devlet malından sorumlu olma. O mal yılan kemiğinin parçası gibidir, çok fazla yara açar, nasıl hazmedileceği de bilinmez. Seni Hz. Allah muhtaç koymaz, hemen en güzel malları ondan iste. Malı helalinden kazanmak zorlaştı, kudret sahibi Allah günahımızı affetsin. Özellikle İstanbul şehrinin harcamalarına haram karışmasın. Yine sen iffetli hareket et ki malda hayır ve bereket bulasın. Haramdan kaçınmayı terk edip de halkın malına mülküne göz dikmemelisin:

Saklama hânene beyt'ül-mâli
Eyle sandukanı andan hâli
Girmesün kisene mâl-i mîrî
Olma mes'ul-i su'al-i mîrî
Üstühân-pâre-i mâr işde o mâl
Zahmı efzûn-ter olur hazmı muhâl
Seni muhtac komaz hazret-i Rabb
Kıl hemân atyeb-i emvâli taleb
Âh kim kesb-i helâl oldu asîr
Afv ide cürmümüzi Rabb-i kadîr
Bâ-husûs itmeye belki itmâm
Masraf-ı şeh-i Sitâbul'ı harâm
Yine sen eyleyegör kim iffet
Bulasın malda hayr ü bereket
Ya'ni terk itme rüsûm-ı vera'ı
Halkun emvâline kılma tama'ı¹³⁹

¹³⁹ Sünbülzade Vehbi, age., s. 123, b. 753-760

A.12. Görevini Kötüye Kullanmamak

Bir makam sahibi görevinin faziletlerini bilmeli ve ona göre davranmalıdır. Makama zarar verecek davranışlardan kaçınmalıdır. Özellikle makamını kullanarak kimseye zulm etmemeli, kötü davranmamalıdır.

Nabi'ye göre zulme eğilimi olan pek çok yönetici vardır. Görünüşte mümindirler, ama mânen kâfirdirler. Namuslu vatandaşların canına, malına susamışlardır, merhametsizdirler. İsimleri fermanda âlemin düzenini sağlayan diye geçer; ama aslında âlemin düzenini kendileri yok edenlerdir:

Zulme mâilleri vardur vâfir
Sûretâ mûmin ü mânen kâfir
Mü'minün teşne-i mâl u cânı
Mün'adim merhâmet ü îmanı
Katl-ı nefis ile mübâhât eyler
Küfri şemşir ile isbât eyler
Nâmı fermânda nizâm-ı âlem
Âlemün nazmın ider kendü âdem
Anların zulmını var eyle kıyâs
Vardığı milkde korlar mı esâs¹⁴⁰

Bu gibi yöneticilerin emri altındaki ağalar da korkunçtur, zâlimdirler. Mal, mülk için can alırlar. Yağma ve yok etme düşüncesiyle yolda köyleri yıkar, köylüyü konuşturamaz, bulduklarını zincire vurup paşaya götürürler:

Agalar zâlim ü ac u üryân
Virmede her biri mâl almaga cân
Zulm tahsiline çekmiş gurbet
Zikridür akçe vü fikri hidmet
Kanda buyruldı ile itse şitâb
Vardığı karyenün ahvali harâb

---

¹⁴⁰ Nabi, age., s. 275, b. 1195-1199

Fikr-i tarac u hebâ eyleyerek
Yolda tahrib-i kurâ eyleyerek
Ne tevahhuş ne hitâb u ne suâl
Gelür âmed-şüde müşt-i kûpâl
Karye hâlkını komaz takrire
Bendi der buldığını zincire
Dermendânı dizüp sahrâya
Dest-beste getirür paşaya¹⁴¹

Güvahî'ye göre zamanın hali tuhaf oldu, büyük kişiler dünya dolusu servet edindiler. Halkın elinde ne varsa her şeyini aldılar ve halkı beş kuruşsuz bıraktılar. Böyleleri mal biriktirmekten dua ve hizmete bile zaman ayırmadılar:

Acep oldı zamânun hâli şimdi
Budur uluların efâli şimdi
Ki bulsalar bilimezüz nedür hâl
İdinürlerdi dünya tolusı mâl
Olupdur her biri eyle tama-kâr
Çi muhtaç u çi derviş u çi cerrâr
San almışlardur anmazlar memâtı
Hayat-ı câvidan için berâtı
Kimi mağrur şâh-ı kevne benzer
Galat didüm hemîn Firavne benzer
Ger olmasa mülâzim binlü yüzlü
Görinmez anların gözine yüzlü
Gerekdür beş yüz evvel kethüdâya
Ki yol bulına beg ile ağaya
Alup halkun kolunu kırnağını
Komazlar kaşınacak tırnağını

---

¹⁴¹ Nabi, age., s. 275-276, b. 1200-1206

Duâ vü hizmete yir kalmayupdur
Gedâ gözler ekâbir kalmayupdur
Gerek mâl erde kim mansıp kazana
Girü yağlu kazan yağlu kazana
Anı kim sanasın zâhirde Hârûn
Bulursun arasan filinde Kârûn
Degül kibr ü tamadan içleri sâf
Ne diyelüm meger Hak vire insaf¹⁴²

A.13. Rüşvet

Rüşvet haksız bir menfaat sağlamak için yetkili kişilerden çıkar sağlamaktır. İş gördürmek gayesiyle kanunen yetkili bir kimseye gayrimeşru olarak verilen para, mal vesairedir. Rüşvetle ya hak edilmeyen bir menfaat ele geçirilmekte veya başkasının hakkına tecavüz edilmektedir. Rüşvet devlete karşı işlenen suçlardan biridir. Yüzkızartıcı bir fiildir. Makam sahibinin devletin verdiği vazifeyi kötüye kullanmasıdır.

Koçi Beye göre rüşvet ortaya çıkmadan önce devlet düzeninde bir istikrar, bir düzen vardı:

Evvelce beylik ve beylerbeyilik ve diğer padişah memurlukları memleket idaresinde iş görmüş, emektar, doğru ve dindar kimselere verilüp, karşılığında bir akçe ve bir habbe rüşvet ve bahşiş alınmazdı. Suçu ve günahı meydana çıkmayınca hiç kimse azlolunmazdı. Bilhassa sancak beyleri, beylerbeyleri, yirmişer otuzar yıl yerlerinde kalırlardı. O bakımdan padişah devletinde kudret ve kuvvetleri yüksek olup, sefer-i hümayûn olunca her biri yedişer, sekizer yüz, belki biner belirli ve mükemmel, hususi, cengaver cebelileri ile rehberi zafer olan sefere gidüp, padişah uğrunda nice erlikler ve mertlikler gösterirlerdi.¹⁴³

¹⁴² Güvahî, age., s. 104-105, b. 185-196

¹⁴³ Koçi Bey, age., s.35

Rüşvetin ortaya çıkmasıyla düzende bazı bozukluklar ortaya çıkmaya başladı, karışıklıklar peydah oldu:

Giderek her işe hatır karışmakla ve her işe göz yummakla hak sahibi olmayanlara haddten aşırı mevkiiler verilip, eski kanun bozuldu. Kazaskerler dahi az zamanda yersiz olarak azlolunmakla, işlerinde tama' sahibi ve haris olanlar, bulunduğu mevkii fırsat ve fırsatı nimet bilip, memuriyetlerin çoğunu rüşvet ile ehliyetsizlere verir oldular. Mülazimlikler dahi yolu ile verilmeyip, satılmaya başlıyalı voyvoda ve subaşı katipleri ve avam tabakasından bir çokları beş-on bin akçe ile mülazim oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahası cahillerle doldu. İyi ve kötü belirsiz oldu.¹⁴⁴

İmdi dünyayı yaratan şanı yüce cenâb-ı Hakk'ın emri üzere şeriat ve hükümet mansıplarının, siyaset ve kılıç mansıplarının ehline verilmesi vacip ve en ehemmiyetlidir. Ve bu ilahi emrin gereği gibi yerine getirilmemesine sebep, rüşvettir. O kapı açılalı, mansıp erbabı arasında azil ve tayin, değiştirme çokluğu haddten aşırı olup, büyükler alçalıp alçakça mevki sahibi oldu. Dünyanın hali perişan oldu.¹⁴⁵

Katip Çelebi'ye göre rüşvet, yöneticilerin katledilmesine sebep olmuştur ve aynı zamanda hazine de harap olmuştur:

20 yıla yakın bir sürede, taşraların bütünü ile harap olduğu ağızdan ağıza yayılmıştır. Bu çöküntünün bir nedeni de, vergilerin kat kat artırılmasıdır. En büyük neden de, görevlerin ehline verilmesi ve ehil olmayanların ve gaddarların hakkından gelinmesi gerekirken, bütün makamların yüksek fiyat ile satılması olmuştur. Satın alan lanetlikler süratle, evvela ödedikleri pis parayı fazlası ile toplamaya savaşıırken,

---

¹⁴⁴ Koçi Bey, age., s.53

¹⁴⁵ Koçi Bey, age., s.103-104

mecburiyet bahanesi ile o görev bir başkasına daha satılır, o da gittiği zaman halkı daha ziyade baskı altına alır.

Reaya fukarası, iki katına çıkarıla ağır vergileri ödeyemezken, zalimlerin bu şekildeki zulmüne dayanamayıp bunalıma girdiğine de şüphe yoktur. Geçmişte, rüşvetçilik suçlaması ile birçokları işinden çıkarılmış ve gözden düşmüştür. Birçok devlet ileri gelenleri de katlolunmuşken hâlâ, aklen ve şer'an zararlı ve ayıplanan bu huy, devlet işlerinin dayanağı olunca, o devlet ve hazinenin halinin ne olacağını varın siz düşünün!¹⁴⁶

Nabi'ye göre rüşvet sadece yönetici kadro ve idarede değil adâlet müessesesinin de bozulmasına sebep olmuştur. İdareciler hep para peşindedirler, rüşvet alırlar. İlim, irfan ve doğruluk onların umurunda değildir. Alıcı kuş gibi, iyi kötü demeden her şeyi almak isterler. Para için her kötülüğü yaparlar:

Akçedür matlabı hep hükkâmun
N'eylesün merhametün İslâmun
Yarayan anlara rişvetle yarar
İlm ü irfân u salahı kim arar
Alıcı kuş gibi hükkâm-ı zamân
Almak ister ne eyü dir ne yaman
Eylemiş çeşmi şikâr almaga baz
Bin eyüden ana yig bir gammaz
Çeşm-i hırsından uçar ehl-i fesâd
Ki ola mûcib-i ahz u irad¹⁴⁷

Yusuf Has Hacib'e göre yoluna girmiş işi bozan, olgunlaşan işi çiğ bırakan da rüşvettir:

Orunç ol buzuglı ongulmuş işig
Orunç yig kılur ol bütürmiş işig¹⁴⁸

¹⁴⁶ Çelebi, age., s.24-25

¹⁴⁷ Nâbi, age., s.237-238, b. 750-754

Nabi'ye göre çoğunun dini ve mezhebi kalmamıştır, dünyevî hayata bağlanmışlardır, çoğu zamana uyarak kazanç ve rüşvet peşinde koşmuştur. Allah korkusu yoktur. Rüşvete hırsı olduğu kadar borcu da çoktur:

O tehi-dest ki rişvet virmez
Kadı dâvacıya nevbet virmez
Mensi endişe-i din ü dünya
Be- taraf vahime-i ruz-i ceza
İlmi yok ekseri bi-mezheb ü din
Çeşmi mahsulde vü rişvetde hemin
Elde endâze vü keyl ü mizan
Eylemiş mahkeme-i şer'i dükân
Kadı dellâl u miyancı muhızır
Kethüdâ kabzına malun hazır
Padişah korkusu Hak korkusu yok
Rişvete hırsı kadar deyni de çok
İstese dâyini medyûn çıkarur
İstese müflisi Kârün çıkarur¹⁴⁹

Sünbülzâde Vehbi'ye göre rüşvet yemeye alışkın olan makam sahibi rütbesini de değerini de mahfeder:

Mürtekib-tıynet olan sahib-i câh
Rütbe vü kadrin ider mahv u tebâh¹⁵⁰

Sonunda hepsi huzursuzdur, çektikleri kuru, boş bir gayrettir. Eteğinin köşesini şifa diye öptürür ama gizli gizli de ah çeker. Görünüşte haşmeti çok fazladır, içi ise dert ve kederle doludur:

Ne ise cümlesi bî-rahatdur
Çektiği bir kuri boş gayretdür

---

¹⁴⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 470, b. 2443

¹⁴⁹ Nâbi, age., s.279-280, b. 1248-1254

¹⁵⁰ Sünbülzâde Vehbi, age., s. 133, b. 854

Gûşe-i dâmenidür cây-ı şifâh
Gizlü gizlü yine ammâ çeker âh
Zâhiren debdebe vü haşmeti çok
Bâtınında keder ü mihneti çok¹⁵¹

Makam sahipleri gözü tok, hâyâ sahibi ve nazik olmalı; zeki ve bin türlü bilgeye sahip olmalı. Gözü tok olan görev başında rüşvet almaz:

Közi tok kerek hem uvutlug silig
Tetiglik kerek hem tümen tü bilig
Közi tok kişi işte almaz oruç
Oruç alsa hacib bolur beg külünç¹⁵²

Kâtip Çelebi rüşvetin ne kadar kötü bir şey olduğundan hatta gayrimüslim devletlerarasında bile ayıplandığından bahsetmiştir, rüşvet almak için de yeni yeni kılıflar bulunulduğuna değinmiştir:

Bu iğrenç ve şeriata uymayan iş, Müslüman olmayan hükümdarlar arasında bile yasaklanmış ve ayıplanmıştır. Zira bir hakkın hükümsüz kılınması ve batılın hükmünü yürütmesi adil bir kanuna ve ölçülü bir akla aykırıdır. Şer'an, haramlığının sabit olduğundan şüphe yokken ve ismi değiştirilerek geçmişte gizli alınırken "Bunun hazineye yararı vardır" diye ilan ettiler. Şüphesiz bu tutumdan, Cenab-ı Hak'ta gazaba gelmekle, hazineden bereketi götürdü. Askerin yüreğine de korkuyu düşürüp, geçmişte küffar, Müslümanlardan kaçarken, şimdi tam tersi oldu.¹⁵³

Nabi'ye göre halkı soyup soğana çeviren takım rüşvetin adını mahsûl koymuştur, mahsûlü kabul etmeyenlerin de hali harap olmuştur:

Rüşvetin adını koymuş mahsûl
Kim ola itmeye mahsûlü kabul

¹⁵¹ Sünbülzâde Vehbi, age., s. 133-134, b. 856-858

¹⁵² Yusuf Has Hacib, age., s. 470, b. 2441-2442

¹⁵³ Çelebi, age., s.25

Arz-ı hüccet ne güzel felhân olur
Cüz’i yirden katı çok hırmen olur
Hayf vâ-hayf ki şer-i şâdâb
Tiş-e-i rişvet ile oldı harab
Zaleme destini düşdi hayfa
Şimdi ser-rişte-i şer-i garrâ
La’net ol mala ki şer’i satasın
Hükm-i Mevlâ’yı yabana atasın
Hakkı ibtâl idesin rişvet için
Dini mâla viresin devlet için
Bunu fikr itme misin iy güm-râh
Ki şerefle budur ol şer’ullah
Anı ta’zim ile Cibril-i Emin
İtdi arayış-i ruhsâr-ı zemin
Ki Hak’un kullarına hayr-ı enâm
İde iblâg-ı umûr-ı ahkâm
Sen ne zehreyle bozarsın zâlim
Hiç dimezsın nice olur hâlim
İrtikâb ide mi bu hüsrânı
Hazret-i Hakk’a olan imânı¹⁵⁴

Güvahî’ye göre uluların bile şimdiki muradı adını cennet verdikleri rüşvettir, insan için mertebe küçük bir çividir, iyi tatlu tariki belli olur, başına devlet konsa azgın olma, ölüne kuzgun konar:

Ulularun dahı şimdi murâdı
Hemîn rişvet anılmaz cennet adı
Mihekdür mertebe insan çü bulur
Eyü yatlu tarîki zâhir olur

---

¹⁵⁴ Nâbi, age., s.281-282, b. 1276-1286

Eyü himmetler ider halka vâfir
Olur kibr ile yatlu kör ü sağır
Başuna konsa devlet olma azğun
Leşüne dem ola kim kona kuzğun¹⁵⁵

Nabi'ye göre devleti ve adâleti temsil eden bütün makamları sardığı görülen çürüme ayanları da etkisi altına aldı. Şan ve şöret basamaklarını tırmanmak için kadı ve paşa ile anlaşp halkı baskı altında tuttular, zulm ettiler ve meşrû bir şeymiş gibi rüşveti aralarında paylaştılar:

Budur a'yân-ı diyârün kârı
Rûz ü şeb müntahab-ı efkârı
Tura-i tabl u sitem çaldurmak
Hâkim-i şehre şikâr aldurmak
Halkı gamz itmese şöret bulmaz
Nâfız olmaz sözi ragbet bulmaz
Andan itmezler ise havf ü recâ
Ratk u fatk ehli dimez kimse ana
Gamz u tecrîm degülse kârı
Çok da revnak bulamaz bâzârı
Olsa a'yânlığa her kim âzim
Bî-hayâ bî-edeb olmak lâzım
Kesb ü şân için ider çok ulemâ
Halkı pâşâ-y-ile kâdıya fidâ
Pâyesinden nice görsün vâye
İntisab itmeyicek monlâya
Halkı korkutmaga çok allâme
Dögdürür konşuların hükkâma
Mâl u eşyâsın alup virmege bîm
İtdürür ehl-i kurâsın tecrîm

---

¹⁵⁵ Güvahî, age., s. 105, b. 199-202

Hem virür hâkime hem kendü alur
Hâkime nısfı ya hod rub'ı kalur¹⁵⁶

Nabi'ye göre zulmetmezlerse dairelerini besleyemez ve hükümlerini kimse dinlemez. Haslar gelir kaynağı olmaktan çıkmıştır. Daha önce gelenler ne varsa alıp kurutmuşlardır. Bir paşanın dâiresini geliştirebilmek için gelire ihtiyacı vardır:

İtmese dâiresi beslenmez
Sözi hükm eylese de eslenmez
Eylemez mertebe-i safra su'üd
Haslar nâmına cevz-i ma'düd
Kalmamış hasda cay-ı mâmür
Ki ide sarf idecek akçe zuhûr
Anı eslâf harâb itmişler
Her biri bir yıl alup gitmişler
Bulmaga dâiresi neşv ü nemâ
Ana lâzım katı çok bâd-ı hevâ¹⁵⁷

Halk ekonomik bakımdan güçsüz bırakılarak kendilerine boyun eğmeleri sağlanır. Her iş kendilerine danışılın isterler. İnsanlar bağ, bahçe kazandığı her şeyden kendilerine bir pay ayırsın isterler, şehri haraca bağlamağa başlarlar. Tabii olarak bu kişiler çevresindeki insanlara el etek öptürmeyi de çok severler. Vergi memurlarının bunların çalıştığı yere uğramaya cesareti yoktur, aksi halde dünyasını başına yıkarlar:

Tav'ân u kerhen ider halkı zebûn
İttibâ itmeyenün hâli nigûn
Ana bir iş tanışılmazsa eğer
İder o maslahatı zîr ü zeber
Bâg u botân u dükân u hammâm
Hisse virmezse ana kârı tamâm

¹⁵⁶ Nâbi, age., s.238-239, b. 759-769

¹⁵⁷ Nâbi, age., s. 271-272, b. 1158-1162

Emr ü fermân u şühûd u hüccet
Andan izn olmasa bulmaz sûret

Birisi öpmese sehven etegin
Kalmaz ahşama o gün yir kötegin

Zûr ile halkun alur emlâkin
Zeyn ider dâire-i nâ-pâkin¹⁵⁸

Nabi'ye göre makam sahiplerinin şehri haraca kesmeleri yetmiyormuş gibi, kendi ticarî kazandıklarından vergi vermezler, sattıklarına hile katarlar; istediği fiyattan satarlar:

Furun u kahve vü dükkânı mı var
İhtisâb ugramaga cânı mı var

Sâf satmaz içine hile katar
Ne bahâ ister ise ana satar

Şehr teklifine itmez insâf
İder etbâ'ını elbetde mu'âf¹⁵⁹

Koçi Beye göre bütün kötülüklerin sebebi rüşvettir. Adâletin sağlanması için rüşvet kaldırılmalıdır, kaldırılmazsa âlemdeki bozukluklar düzeltilmez. İdareciler tarafından arzu edilirse rüşvet tamamen kaldırılabilir:

Bu kadar karışıklık, fitne ve fesada, reyanın ve memleketlerin harap olmasına, hazinelerin ve malların azalmasına sebep, rüşvet şeytanı olmuştur. Dünya yüzünden rüşvet laşesi kaldırılmazsa adalet mümkün olmaz. Âlemin işlerinin düzeltilmesi nasip olmaz. Rüşvet almanın tamamen kaldırılması padişahımızca arzu edilirse evvela başlangıcı budur ki, vezir-i âzâm müstakil olmalıdır. Enderun ve birun halkından saltanat işine kimse karışmamalıdır. Vezir-i âzâmların hizmetlerinde olan kullarında dirlikli ve defterli kimse olmamalıdır. Osmanlı ülkesinde olan eyalet ve sancakları,

¹⁵⁸ Nâbi, age., s.242, b. 803-808

¹⁵⁹ Nâbi, age., s.242,b. 809-811

yolları ve erler ile gelmiş, yarar ve namlı, tedbirli ve vakar sahibi olan beylerbeyilere ve sancak beylerine ölünceye kadar ihsan oluna... Onların dahi hizmetlerinde olan cebelilerin dirlikli olmayıp satın alınmış kulları ola... Suç ve günahları tahakkuk etmeyince azil olmaya... Tamamen işin iç yüzüne ulaşmış, zulüm ve fesatları sabit ve tahakkuk etmiş ola... Azil ile yetinilmeyip, şer'iat ve kanun icabı ne ise ona göre cezaları görüle...¹⁶⁰

Güvahî'ye göre kişiler hayırlı dualar edip rüşvetten sakınmalıdır, hiçbir şekilde almamalıdır ve alana da engel olmalıdır:

Sehâ vü himmet ana pîşe ola
Hemişe himmeti düşmişe ola
Duâyı hayr ola idüp kişilik
Kabahatdür sakına mürteşilük¹⁶¹

Rüşvetin ortadan kalkması için devlet yöneticileri ayrıca gayret göstermelidir, çaba sarf etmelidir:

Evvelki asırda halktan emanet ve diyanet olduğundan bu çeşit işlere lüzum olmazdı. Ama şimdi hile, müzevirlik, şeytanlık çok olduğundan böyle dikkatli olmayınca asker düzeltilmez. Ve yabancı karışmasından kurtulunmaz. Eğer padişah mansıpları layıkına ihsan olunur. Zeamet ve tımar da dikkat ve ihtimam üzre bu şekilde zaptolunursa, rüşvet verenler rüşveti kimlere verirler? Rüşvet alanlar murdar rüşveti kimlerden alabilirler? Bu takdirde Allah'ın inayetiyle rüşvet âlemden kalkar. Bilhassa rüşvet hakkında 'rüşvet veren ve alana Allah lanet etsin' buyurulmuştur. Saadetlu padişahımız hazretlerinden bütün dünya halkının beklediği budur ki, bu kesin mânâlı delillere göre hareket buyurup mansıplara ehil olanlara vermeye ve dünya yüzünden rüşveti kaldırmaya güzelce

---

¹⁶⁰ Koçi Bey, age., s.84

¹⁶¹ Güvahî, age., s. 106, b. 207-208

çalışalar. Feyz ve bereket verici şanı ulu cenâb-ı Hak nasip ve mukadder eylemiş ola...¹⁶²

Kâtip Çelebi'ye göre eğer rüşvet terk edilmezse âlemde düzen kalmayacaktır, devletin nizâmı bozulacaktır:

Kat kat artırılan vergi zulmünden, makam satma isyanından sıyrılıp, adalete dönmekle kötülüklerden kaçınılmaz, tövbe ve istiğfar olunmazsa, bu isyanın getireceği felaket ve bu zulmün, düşmanlığın acısı âlemi muhakkak ki berbat edecektir. "Biz Allah'tanız ve elbet ona döneriz."¹⁶³

A.14. Şöhret, Süs Düşkünlüğü

Makam sahibi hiç kimse şöhret düşkünü olmamalıdır. Gereksiz süslü ve pahalı eşyalardan uzak durmalı, nâmını artırmak için makamın bütçesinden lüzumsuz harcamalar yapmamalıdır. Lüks yaşama alışkanlığı edinen yöneticiler halkı olumsuz etkiler ve toplumun düzeni bozulur.

Nabi'ye göre şöhret düşkünü kişiler yükselmenin yolunu çok iyi bilirler. Öyle ki bu yükselme adına gözlerini adeta kan bürümüşdür. Tek amaçları benlik davasıdır. Derdi vilayette tek olmak diğerlerinden daha iyi duruma gelmektir. Sözü geçsin, herkesin başvurduğu olsun ister. Yani yeni türemiş kişiler yönetici olabilmek için can atarlar. İsteddiği makamı elde edince de ziynet için borca harca girerler ve şöhret için her deliğe sokulurlar:

Didügüm gibi nice tâze zuhûr
Cân virür olmag için ehl-i umûr
Cem idüp birkaç uyuz hizmetkâr
İder etbâ ile taklid-i kibâr
İtibar itmek için kendüye nâs
Gösterür çin-i cebin şiddet-i pâs

---

¹⁶² Koçi Bey, age., s.85-86

¹⁶³ Çelebi, age., s.25

Borca harca cân atar zînet için
Sokılır her delüğe şöret için
Sonra ahvâli bulunca temkin
Anamaz hakkını dâyin miskin
Tiz virür câh u celâline nizâm
Tek hemân adını bilsün hükkâm
Tâli'i yâver ise bahtı refik
Resm-i taklîdini eyler tahkîk
İztırâb eyleyerek meydânda
Yir bulur mahkemede dîvânda
Rütbesin tayy iderek akrânun
Olur âhir birisi a'yanun
Kâni olmaz niçesi ol hâle
İrtikâya çalışur emsâle
İntisâb itmek için hükkâma
Kudemâsın çalışur i' dâma¹⁶⁴

Veysî şan şörete kapılmamak gerektiğini, bütün her şeyin sahibinin Allah olduğunu, onun izniyle mülk sahibi olabildiğimizi unutmamamız gerektiğini hatırlatır:

Hz. Kelimullâh bembeyaz elini gösterip esasının mucizesini ortaya çıkarıp Şu'b sahrasında İslâm tacını açmakla başını kaldırdığında Firavun'un bilgisizlik çabası İsrailoğulları'na büyüklük gösterisi için "Yâ Hâmân! Benim için bir kule inşa et!" âyet-i kerimesinde aktarıldığı gibi yüksek bir bina yapılmasını emredip yaradılıştan Ferhat gibi amele ve ırgat inşaat işçisinden? Başka elli bin usta mimar gece ve gündüz sürekli çalışarak yedi yılda ancak bitmiş hale gelip bir yönüyle huzur vermiş ve cihanı tutmuş idi ki Âd ve Şeddâd değil belki binlercesini görmüş olan felek, ona benzeyen cihanı yansıtan bir

---

¹⁶⁴ Nâbi, age., s.239-240, b. 770-780

kasır görmemişti. Lânetli Firavun'un böyle süslü kasırda geleceğini dayandığı dört başı mamura yerleşmesi Kelimullâh'ın aydınlık hatırına ağır gelip Hz. Kahrâr-ı Zülcelâl'den bir kötü rüzgâr olması için dua ettiğinde ezeli olan sultanın dergâhından duanın kabul edildiğinin işaretleri belirip Firavun'un süs günündeki aşağılık kavmine süslerini gösterdiği gündür. O günde ne kadar dine kötülük yapan lânetli Firavuntapar varsa hepsinin kasr altında toplanması gerekirdi. O bozulmuş? Rüzgâr Hz. Cabbâr zilintikam emriyle Cebrail "aleyhi's-selâtu ve's-selâm"ın gazap kanadının köşesi o Firavun'un ahmaklık inşası olan gurur evini, yıkılması gereken temelinden şöyle çıkarttı ki bir anda iki milyon öldürülmesi caiz olan kâfir, cehennem azabı mayasının hamuru oldu. Lânetli Firavun, bu ilahi gazab eserlerini Hz. Musa'nın büyüsüne bağlamakla İsrailoğulları inananlarını her yerde karınca ve yılan azığı etmek için nice yıllar taşkınlık kılıcını kınından sıyırdığında bozkır ve ovaların yüzü insan kanı selinden şafak kızılığına döndüğünde mi âlem bayındır idi?¹⁶⁵

Nazmî'ye göre şan ve şöhret hevesine kapılan, büyüklük ve nâmını arttırmak isteyen kişi sonunda gerçek amacına ulaşamaz:

Dem-be-dem şöhret hevâsına düşer
Şevket ü ünânın artırmak diler
Bir murâd el virmeyüp niçe cihat
Nâ-murâd olurlar ekser âkıbet¹⁶⁶

Koçi Bey zenginliği, gücü, kuvveti görüp süs ve şöhrete düşmememiz gerektiğini hatırlatır. Süs âfettir, süs peşinde koşarsak devletin ve toplumun düzeninin bozulacağına değinir:

Allah'ın rahmetine ulaşmış ve suçları cenâb-ı Hakk'ın affına uğramış olan Sultan Selim Han, askerlerin kuvvetini, hazinenin

---

¹⁶⁵ Veysî, age., s.89-90

¹⁶⁶ Nazmî, age., s.117, b. 847-848

zenginliğini görüp, süs ve şöhreti artırdı. Vezirler dahi ona uyup, (halk, hükümdarının dinindedir) anlamına göre hareket edip, bütün halk süs ve şöhrete düştü. Zamanla o dereceye vardı ki, makam sahibinin geliri ve asker taifesinin ücreti, yalnız ekmek akçesine yetişmeyip, mecburen zulüm ve tecavüze başladılar. Zulüm tecavüz ile âlem harap oldu.

Bu devlet-i aliyyedeki şöhret ve süs gibi zararı bulaşıcı bir bid'at yoktur. Rüstem Paşa damadı Ahmet Paşa ki, Sigetvar seferinde dördüncü vezir idi, sonra vezir-i âzam oldu. İlk vezir olduğu vakit ihtişam vasıtası olarak ancak iki kürkü vardı. Birini divân-ı hümayûnda, birini de evinde giyerdi. Fakat dört-beş yüz satın alınmış kulu, ona göre cephanesi vardı. Diğer vezirler de böyle idi. Kapıları mükemmel olup, her biri çiftliklerinde yüz kadar katır ve yüz kadar deve beslerdi. Bir yere sefer olursa, ferman gelince bir at ve bir deve satın almayıp, üçüncü gün alelacele memur olduğu yere hareket ederdi. Kapı düzmeye ihtiyacı olmazdı. Şimdi ise asker taifesi, yüksek makam sahipleri ve diğerleri ve başkaları elde ettikleri paraları, evlere, bağlara, köşklere ve samur kürklere ve süse verirler, lazım gelse, iki hizmetkar ile sefere çıkamazlar.

Şöhret âfettir demişler, hakikaten büyük âfettir. İşlerin doğrusu bu şekildedir.

Bâkî emr ü ferman, saadetlu, padişahımız hazretlerindedir.¹⁶⁷

Güvahî'ye göre ikinci önemli şey ise hükümdarın dünya şöhreti için devlet büyüğü olmaya çalışmasıdır. Bunun için gereklidir ki kullar, renkli hoş zînetlerden çok edinip yürümeli, her birinin aklına sığmayacak kadar ağır elbiseleri olmalı, seferde hepsine mal verilmelidir ki bunu görenler hayret içinde kalsınlar. Bu beyliğe yakışır bir harekettir, mübarek olsun.

İkinci bu ki şâhı gayretiyçün

Ekâbir içre dünyâ şöhretiyçün

---

¹⁶⁷Koçi Bey, age., s.90-91

Gerek kim kullar idine firâvan
Yüride hûb zînetlerle elvân
Ola her birinün ağır libâsı
Gedâ aklına sığmaya kıyâsı
Seferde vire alayına zînet
Şu resme kim görenler bula hayret
Okup meydâna eyledükde cevlân
Kılıcından tama her bir kulun kan
Gözeden mîre bu iki tarîki
Saâdet oluban dâyim refiki
Yaraşur beglügi olsun mübârek
Müdâm olsun muîni Hak tebârek¹⁶⁸

Nabi'ye göre saray ve paşa konaklarından daha aşağı derecedeki yöneticilere kadar yayılan lüks yaşama alışkanlığı, halkın kin ve nefretini de doğurmuştur. Bunun için gösterişe önem verilmemelidir. Giyim ve kuşam abartılmamalı, samur, ipek, değerli kumaş atlas tercih edilmemeli. Eşyaların halkın kullandığı gibi orta halli olmalı. Şan ve şöhrete düşmemeli çünkü âfet olduğunu herkes bilmektedir:

Kendü emsalüne uysun hâlün
Ne kadar var ise de ikbâlün
Benzesün hâlka bisât u atun
İ'tidâl üzre gerek âlâtun
Olsa semmûra bile makdûrun
Yirini nâfe tutar semmûrun
Mürde hayvân derisidür semmûr
Ukalâ olmaz anunla mesrûr
Görmişüz atlas u dîbâ vü harîr
Bûyı bed bir kefen-i kirm-i hakîr

---

¹⁶⁸ Güvahî, age., s. 106, b. 211-217

Olma dil-dâde-i şân u şöhet
Şöhredür dildeki şöhet âfet¹⁶⁹

Yusuf Has Hacib'e göre makam sahibi, saraylar ve köşkler yaptırmamalı; zaten kara toprağın altında evi hazırdır:

Saray karşı itme ay ilig kutı
Anundı sanga ev kara yir katı
Ediz king bedizlig sarayıng kalıp
Karangu yir evde yatur sen ulıp
Nerek kenç urur sen bu altun kümüş
Sanga teggüsi ol iki böz ülüş¹⁷⁰

A.15. Siyaset Yapmak

Siyaset bir diğér ifadeyle politika, devlet işlerini düzenleme ve yürütme sanatıyla ilgili özel görüş veya anlayıştır.

Yusuf Has Hacib'e göre idarecinin kapısını siyaset süsler, siyaset ile memleketini düzenler. Kötü insanlara karşı siyaset yürütmeli, halk arasındaki kargaşalığı siyaset yatıştırır:

Bu begler kapuğın siyaset bezer
Siyaset bile beg ilini tüzér
İsizke siyaset yoritgu kerek
Budun bulganukın siyaset süzer¹⁷¹

A.16. Makamın İzzetini Korumak

Makam yüce bir mevkîdir. İnsanlar makamdan şeref almamalı makama şeref katmalıdır. Bu da ancak liyakatlı insanların gerekli makamlara gelmesiyle mümkündür.

---

¹⁶⁹ Nabi, age., s.234, b. 704-709

¹⁷⁰ Yusuf Has Hacib, age., s. 466, b. 1418-1420

¹⁷¹ Yusuf Has Hacib, age., s. 424, b. 2130-2131

Sünbülzâde Vehbi avam tabakasının yolunu seçmememiz gerektiğini bize hatırlatır. Çünkü onlar iki gözlü haşereden farksızdırlar:

Mesleğün olmaya vâdî-i avâm
Ki olur aynı iki gözli hevâm¹⁷²

A.17. Makamın İzzetine Göre Giyinmek

Makam, değerli ve kıymetli bir yerdir. Makamı idare eden yöneticiler de buranın güç ve kudretini bilerek buna göre giyinmelidir.

Nabi'ye göre bir yönetici makamın ağırlığını bilerek ona göre giyinmeli ve kıyafetinde asâletini yansıtmalıdır:

Ne geyerse anı gey akrânun
Uysun akranuna tarzun şânun¹⁷³

A.18. İzzet Sahibi Olmak

Bir kimse zelil iken kavi ve kudret sahibi olmaktır. Ziyâdelik ve üstünlüktür. Muhterem ve mu'teber olmaktır. Kişinin değerini ve kıymetini anlatır.

Sünbülzâde Vehbi'ye göre makam, izzetli olmayı gerektirir; mal toplamak ise töhmet doğurur:

Câhdan maksad olan izzetdür
Cem-i mâl itmek ise töhmetdür¹⁷⁴

Makam sahibi cimri olmamalıdır, mülkünü halkıyla, askeriyle paylaşmalıdır ki şöhretsiz de olmasın:

Hasîs ü cimri vü dîn-himmet ola
Kapusı hâli vü bî-şöhret ola¹⁷⁵

---

¹⁷² Sünbülzade Vehbi, age., s. 125, b. 773

¹⁷³ Nabi, age., s. 233, b. 703

¹⁷⁴ Sünbülzade Vehbi, age., s. 133, b. 852

¹⁷⁵ Güvahî, age., s. 106-107, b. 218-220

Yöneticiye cömertlik ve alçakgönüllülük gerekir, bununla birlikte doğası da sakın olmalıdır. Eğer cömert olurlarsa adları dünyaya yayılır, adları ve şöhretleriyle dünya korunur:

Akılık kerek begke kodkı köngül
Bu kodkı köngül birle kılkı amul
Akı bolsa begler atı çavlanur
Atı çavı birle ajun beklenür¹⁷⁶

A.19. Ecdada Layık Davranmak

Dünya tarihinde bilinen büyük bir milletin torunlarıyız. Tarihi şekillendiren bir ecdada sahibiz. Böyle bir ecdada sahip olduğumuzun bilincinde olunmalı ve ona göre davranılmalıdır.

Senin ecdâdın ulemâ soyundandır, adını voyvoda olarak zikrettirme:
Ulemâ silsilesi ecdâdun
Ne revâ voyvoda ola adun¹⁷⁷

A.20. Asil Davranmak

Asil, bazı kültürlerde toplumun ayrıcalıklı en üst katmanına mensup kişidir. Doğuştan veya hükümdar buyruğuyla, bazı ayrıcalıklara sahip olan ve özel ünvanlar taşıyan kimselere denir. Yüksek duyguyla yapılan işlerdir.

Yusuf Has Hacib'e göre makam sahibi kişinin doğası yumuşak, tavır ve hareketleri asilane olmalıdır:

Kiming elgi bolsa budunka uzun
Silig bolgu kılkı kılınçı tüzün¹⁷⁸

Nazmî'ye göre halkın yüzüne gülerek bakan makam sahibi göz göre göre heybetine zarar vereceğini bilir:

---

¹⁷⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 414, b. 2049-2050

¹⁷⁷ Sünbülzade Vehbi, age., s. 125, b. 774

¹⁷⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 174, b. 546

Güle baka şeh ki halkun yüzine
Göz göre göre hiffet virür kendüzine
Bî-gümân anun virür her an o hâl
Heybetine niçe noksan ber-kemâl¹⁷⁹

A.21. İffetli Olmak

İffet, Allah'ın yasakladığı ve nefsin hoşuna giden şeylerden nefsi alıkoymaktır. İffet, Hakk'a saygının, emre itaatin, söze sadakatin en güzel göstergesidir. İffet, edep ve hayâ dairesinde hareket etmektir.

Sünbülzâde Vehbi'ye göre makam sahibine devlet malı değil iffet lazımdır, bunun için iffetli olmalıdır:

Câh erbâbına 'iffet lâzım
Sanma kim mâye-i devlet lâzım¹⁸⁰

İffetli bir şekilde makama oturan namuslu kişiler her iki âlemde de hayra yakın olurlar:

İffet erbâbı olan sadr-nişin
İki âlemde olur hayra karin¹⁸¹

Yusuf Has Hacib'e göre yönetici haya sahibi ve insanların seçkini olmalıdır, haya sahibinin tavır ve hareketi eksilmeyen bir bütündür:

Uvutlug kerek beg kişide talu
Uvutlug kılınçı irilmez tolu¹⁸²

Nazmî'ye göre her yönetici Hz. Osman'da bulunan yumuşak huy ve hâyâ ile şânına uygun bir halde davranmalıdır:

Sâlisen 'Osman sıfat hilm ü hayâ
'İzz-i şânına mülayim hâl ola¹⁸³

¹⁷⁹ Nazmî, age., s. 86, b. 425-426

¹⁸⁰ Sünbülzade Vehbi, age., s. 133, b. 851

¹⁸¹ Sünbülzade Vehbi, age., s. 133, b. 853

¹⁸² Yusuf Has Hacib, age., s. 408, b. 2005

¹⁸³ Nazmî, age., s. 88, b. 451

A.22. Doğru, Dürüst Olmak

Yöneticinin temeli doğruluk üstüne kurulmuştur, doğruluğun yolu yöneticinin esasıdır. Yönetici doğru olur ve ülkeye böyle hükmederse, bütün dileklerine kavuşur:

Könilik öze boldı beglik ulı
Bu beglik köki ol könilik yolu
Törü kılsa ilke köni bolsa beg
Tilek arzu bulgay bu kolsa kalı¹⁸⁴

Yusuf Has Hacib'e göre devletin temelini sağlamlaştırmak istersen, hükmederken daima doğruluk yolunu tutmalısın:

Bekütmek tilese bu beglik ulı
Törü birgü tutgu könilik yolu¹⁸⁵

İnsan dürüst bir şekilde hareket ederse yöneticilik çok iyi şeydir. İyi bir şeydir fakat daha iyi olan yasadır ve onu doğru uygulamak gerekir. Çünkü yönetici ne kadar doğru olur ve iyi hareket ederse halk için o kadar kutlu bir devir başlar:

Bu beglik ulugluk idi edgü neng
Yorıkı köni erse ay kızgu eng
İdi edgübeglik takı edgürek
Törü ol anı tüz yoritgu kerek
Ne kutlug bolur öd budunka küni
Begi edgü bolsa yorisa köni¹⁸⁶

Yöneticinin sözü dürüst, kalbi doğru olmalı ki halka faydalı olsun, eğer gönüllerinde hıyanet bulunursa halka faydası dokunmaz. Eğer makam sahibi böyle değilse o memlekette mutluluk dolaşmaz, kaçır. Sözünde durmayan yöneticiye ümit bağlanmamalıdır:

Tili çın kerek bolsa köngli köni
Budunka asıg kılsa togsa küni

---

¹⁸⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 222, b. 821-822

¹⁸⁵ Yusuf Has Hacib, age., s. 872, b. 5172

¹⁸⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 158, b. 453-455

Kalı bolsa begler hıyanet köngül
Budunka asıg bolmaz andın töngül
Köngül til ongay bolmasa kör kılık
Ol ildin kaçır kutka bolmaz yorık
Sözün kıyguçı begke tutma umunç
Tiriglik yava bolga kılğay ökünç¹⁸⁷

A.23. İyi Olmak

Makam sahibi güzel edalara sahip olmalı ve halkına karşı bol bol ihsanda bulunmalıdır.

Yusuf Has Hacib'e göre makam sahibi iyi olursa, halk da daima ona itaat eder, iyi ve güzel tavır ve harekete sahip olur:

Begi edgü bolsa budun barça tüz
Bolur kılık edgü yorıkları uz¹⁸⁸

Eğer makam sahibi iyi olursa, onun tüm memurları da iyi olur. Eğer onlar da iyi olursa, onların halkları da zenginleşir, dünya düzelir:

Kalı edgü bolsa budun başçısı
Kamug edgü boldı anıng işçisi
Apang edgü bolsa bu begler özün
Bayur budnı barça kör itlür ajun¹⁸⁹

Yusuf Has Hacib'e göre makam sahibinin kendisi iyi olursa halk da iyi olur:

Ay ilig katılğan özüng edgü bol
Begi edgü bolsa budun edgü ol¹⁹⁰

---

¹⁸⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 408, b. 2010-2013

¹⁸⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 232, b. 887

¹⁸⁹ Yusuf Has Hacib, age., s. 234, b. 894-895

¹⁹⁰ Yusuf Has Hacib, age., s. 274, b. 1141

Bu kün edgü bolsun tise sen kamug
Özüng edgü bolgıl ay ilde ulug¹⁹¹

Makam sahibi ikbalinin devamını isterse, iyilik etmeye devam etmelidir:

Ay devlet idisi bu devlet bile
Turayın tise tur sen edgü tile¹⁹²

A.24. Akıllı, Bilgili Olmak

Yusuf Has Hacib'e göre yöneticiler akıllı ve bilgili olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu da olmalıdır:

Ukuşlug kerek hem biliglig kerek
Akılık kerek hem siliglig kerek¹⁹³

Makam sahibi çok akıllı olmalı ve aklın kıymetini bilmelidir; bilgili kişinin düşmanı çok olur:

Ked öglüg kerek hem biliglig ukuş
Biliglig kişining yagısı öküş¹⁹⁴

Yardım edecek ve destek olacak akıllı, bilgili ve hakîm idareciler gereklidir:

Basutçı kerek erke yarıçılar
Ukuşlug biliglig bögü ilçiler¹⁹⁵

Yusuf Has Hacib'e göre yöneticinin aklı çok, bilgisi deniz gibi derin ve geniş olmalı, elinden her iş gelmeli ve yüz güldürmelidir:

Ukuşu öküş bolsa bilgi tengiz
Kamug iş bütürse kızartsa mengiz¹⁹⁶

---

¹⁹¹ Yusuf Has Hacib, age., s. 876, b. 5200

¹⁹² Yusuf Has Hacib, age., s. 176, b. 551

¹⁹³ Yusuf Has Hacib, age., s. 400, b. 1951

¹⁹⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 400, b. 1954

¹⁹⁵ Yusuf Has Hacib, age., s. 154, b. 427

¹⁹⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 432, b. 2185

Hesap bilmesi, bilge ve zeki olması gerekir, bilgili olmalı ve çeşitli yazıları bilmelidir:

Sakıscı kerek bolsa bilge tetig
Bilig birle bilse bu türlü bitig¹⁹⁷

Ansızın bir iftiraya uğramaması için yöneticinin bilgili, akıllı ve uyanık olması gerekir. Adının iyiye çıkması için binlerce iyi tavır ve hareket gerekir. Aslında bütün insanoğlunun aslı büyüktür; seçkinlerse bilgiyle yükselmişlerdir:

Biliglig kerek beg ukuşlug odug
Angar tegmese bir müfaca yodug
Kılınç edgü erdem kerek ming tümen
Atı edgü bolsa tutunsa bodug
Apa oğlanı barça aslı bedük
Bilig birle boldı kör ödrüm ked ök¹⁹⁸

Eğer yönetici işlerinde yanılırsa, onların makamı hastalanmış demektir ve tedavi edilmeli. Hastalığın ilacı da akıl ve bilgidir. Makam sahibi bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır. Bu şekilde çare bulunabilir. Bilgili, akıllı ve hakîm yöneticinin her iki dünyada da makamı yüksek olur:

Yangılsa bu begler ay ilig kutı
Anıng begliki igler itgü otı
Bu beglik iginge otı ög bilig
Ukuş birle emle ay kılkı silig
Biliglig ukuşlug kerek beg tetig
Anın kılsa ötrü iginge itig
Biliglig ukuşlug büğü ilçi beg
İkgün ajunda bolur ornı yig¹⁹⁹

---

¹⁹⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 422, b. 2218

¹⁹⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 400, b. 1956-1958

¹⁹⁹ Yusuf Has Hacib, age., s. 402, b. 1969-1972

A.25. Askerini Gözetmek

Nazmî'ye göre yönetici askerini hoş tutmazsa savaşta zarar eder. Zirâ askerine karşı cömert olmalıdır ki askeri onun uğruna canını ve hayatını fedâ edebilsin:

Leşkerin hoş tutmasa bir şeh-süvar
Kâr-ı zârı oldukda olur kârızâr
Tâ ki ihsân ide sultan leşkere
Varı yolında kıra cân ü sere²⁰⁰

Güvahî'ye göre sefer esnasında beyin askeri çıplak olursa beyliği ona haram olacaktır. Bunun için maaşları düzenli vermelidir. Kulların halinden haberdar olmak hükümdara vâcibdir:

Bulur bir nice egri bî-hünerler
Seferde uydura çıplak nökerler
Ana beglik harâm olsun cihânda
Ki zemm ile anılır her zamânda
Hemîn evkâfdan onluk cibâyet
Maâşına anan ider kifâyet
Bu vâcibdür velîkin olana şâh
Ki ola kullar efâlinden âgâh²⁰¹

A.26. İhtiyatlı Olmak

İhtiyat, herhangi bir konuda ileriye düşünerek ölçülü davranma, sakınmadır. Tedbirli davranmadır. Makam sahibi de hiçbir konuda gaflete kapılıp tedbiri elden bırakmamalı, ihtiyatlı olmalıdır.

Yusuf Has Hacib'e göre makam sahibi, memleket arzu ederse, ihtiyatlı olmalıdır. Gafil adam gözünü kapar ve gafletle uyur, gafil olmamalı, ihtiyatlı olmalıdır. Baştağinin ihtiyatlı olması memlekete fayda getirir, memleket huzur bulur:

²⁰⁰ Nazmî, age., s. 87, b. 434-435

²⁰¹ Güvahî, age., s. 107, b. 222-225

İlig kolsa saklan ajunçı kişi
Bu saklık erür hem şeri'at işi

Usal er teğer köz usalın uğır
Usal bolma saklan ay kılkı kadır

İlig saklıkı kıldı ilke asıg
Bu asgı bile boldı ilde tatıg²⁰²

Her yerde tedbir ve ihtiyat gereklidir, yöneticilikte ise daha fazla dikkat gereklidir. Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun yaşaması için hep faydalı olmuştur:

Kamug yirde erke bu saklık kerek
Bu beglik işinge takı sak kerek

Bu saklık odugluk bu il işinge
Tözü asgı boldı uzun yaşingı²⁰³

Eğer yönetici memleketin korunmasını isterse, memleketin her tarafında ihtiyat tedbirleri almalı. İhtiyatlılık ülkeyi genişletir, ihmalkârlıkta sarsar. İhtiyatlı davranarak halka hükmetmelisin ve rahat, huzur içinde yaşayabilirsin:

Aya ilçi begler ilig kolsa sak
Bu saklık bile sen tözü ilke bak

Bu saklık bile arttı begler ili
Usallık körü buzdı beglik ulı

Bu saklık bile sen yağı boynı yenç
Budunka törü kıl tiril kingrü inç²⁰⁴

İdi sak kerek beg yana ked odug
Usal bolsa begler tokınur yodug²⁰⁵

---

²⁰² Yusuf Has Hacib, age., s. 158, b. 446-448

²⁰³ Yusuf Has Hacib, age., s. 156, b. 439-440

²⁰⁴ Yusuf Has Hacib, age., s. 410, b. 2020-2022

²⁰⁵ Yusuf Has Hacib, age., s. 408, b. 2014

Yusuf Has Hacib'e göre yöneticiler ihmalkâr olursa işlerini başaramazlar ve göreve devam edemezler:

Usal bolsa begler işin bütrümez
Usal beg bütün bilgü beglik yimez²⁰⁶

A.27. Sabırlı Olmak

Sabır, zor koşullar altında cesaret ve metanetini yitirmeme duygusudur. Sabırlı insan uzun süreli gecikmelere ve tahriklere rağmen moralini bozmadan yoluna devam eder veya beklemesini sürdürür.

Yusuf Has Hacib'e göre sabır ve sükûnet yönetici için bir ziynettir, bunlar yöneticiliğin başta gelen meziyetleridir:

Örüglük amulluk bolur begke körk
Bu beglik işinge bu ol bagu örk²⁰⁷

A.28. Tatlı Dilli Olmak

Yusuf Has Hacib'e göre halk içinde nüfuz sahibi olan kişi tatlı dilli olmalı, tevazu göstermelidir:

Yorık bolsa kiming budunka sözi
Süçig tutgu til söz me kodkı özi²⁰⁸

Bir devlet büyüğü kaba sözlü olmamalıdır, kaba söz alev alev yanan bir ateştir ve çevresindekileri de yakar:

İrig sözlemegil kişike tilin
İrig til ot ol kör küyer teg yalın²⁰⁹

Eğer beyin dili yumuşak ve tatlıysa, onu büyük küçük bütün halk sever, sayar ve böylelikle sözü dinlenir:

---

²⁰⁶ Yusuf Has Hacib, age., s. 410, b. 2027

²⁰⁷ Yusuf Has Hacib, age., s. 406, b. 1988

²⁰⁸ Yusuf Has Hacib, age., s. 174, b. 547

²⁰⁹ Yusuf Has Hacib, age., s. 316, b. 1415

Kalı beg tili yumşak erse süçig
Anı sevdi budnı ulug tut kiçig²¹⁰

A.29. İçki ve Kumardan Uzak Durmak

Dünya yöneticileri şarabın tadına alıştırlarsa, memleketin ve halkın çekeceği zahmet çok acı olur. Yönetici kendini kumara verirse memleketini bozar, kendisi de muhtaç duruma düşer:

Süçigke süçinse ajun begleri
Açıg boldı il kün budun igleri
Oyunka avınsa ajun tutguçı
İlin buzdı boldı özi koltguçı²¹¹

Yusuf Has Hacib'e göre eğer yönetici içkiye mübtela, fesatçı ve kaba olursa, onun bütün halkı da ayyaş olur:

Begi içgüçi bolsa müfsid otun
Kamuğ içgüçi boldı budnı bütün²¹²

A.30. Yöneticinin çevresindeki insanlar

Nazmî'ye göre soysuz biriyle sohbet etmek yöneticiye zarar verir. Çünkü yöneticiye yanlış bilgiler aktarır. Yönetici böyle biriyle arkadaş olursa âlemin halini bilmez:

Dahı olmak her denî hem-sohbeti
Şehlere özge denâ etdür katı
Ola şahun her deni kim hemdemi
Dün her hâli bilmez âlemi²¹³

---

²¹⁰ Yusuf Has Hacib, age., s. 575, b. 3184

²¹¹ Yusuf Has Hacib, age., s. 420, b. 2092-2093

²¹² Yusuf Has Hacib, age., s. 422, b. 2106

²¹³ Nazmî, age., s. 86, b. 427-428

SONUÇ

İnsanoğlu, yaşam boyu edindiği tecrübeleri gelecek nesillere aktarma adına nasihat vermiştir. Nasihatler kimi zaman bir atasözünün içinde kimi zaman bir siyaset-nâmenin içinde kendini göstermiştir. Nasihat-nâmeler; insanları doğruya yöneltip kötülükten uzaklaştırmayı hedeflemiştir. Her iki dünyada da mutlu olmanın yolları verilmiş ve model insan, model yöneticinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır. Bu tip eserler İslamiyet sonrası ortaya çıkmış, Feridüddin Attar'ın Pend-nâmesi'nden sonra ise yoğun bir ilgiyle çoğalmıştır.

Nasihat-nâme türündeki bu eserlerin, yazıldıkları devir içinde büyük bir ihtiyacı karşıladığı; güzel ahlaklı, erdemli, ideal bir insan tipi, ideal yönetici ve ideal devlet anlayışını benimsediği kanaatine vardık.

Nasihat-nâmelerde devlet otoritesi, asayişin, can ve mal güvenliğinin sağlanması ve ülkenin gelir-gider dengesinin sağlıklı olması gibi günümüzde de her devlet için geçerli olan kavramlar üzerinde durulmakta ve doğruluğu bugün de devlet adamlarınca ileri sürülen görüşler ortaya atılmaktadır.

Biz de çalışmamızda nasihat-nâmelerden hareketle; döneminin koşulları gereği yönetim ve yöneticiliği konu edinen nasihat-nâme türü eserleri inceleyip iyi bir yöneticide bulunması gereken vasıfları tespit ettik. Bunlar; Adâlet, Halka Zulmetmemek, Kendi Rahatı İçin İnsanlara Eziyet Etmemek, İnsanların Gönüllerini Kazanmak, Kibirden Uzak Durmak, Tevâzu, Gururlanmamak, Makam Hırsı, Gaflete Düşmemek, Dünya Malı Biriktirmemek, Devlet Malından Harcamamak, Görevini Kötüye Kullanmamak, Rüşvet, Şöhret, Süs Düşkünlüğu, Siyaset Yapmak, Makamın İzzetini Korumak, Makamın İzzetine Göre Giyinmek, İzzet Sahibi Olmak, Ecdada Layık Davranmak, Asil Davranmak, İffetli Olmak, Doğru Dürüst Olmak, İyi Olmak, Akıllı Bilgili Olmak, Askerini Gözetmek, İhtiyatlı Olmak, Sabırlı Olmak, Tatlı Dilli Olmak, İçki ve Kumardan Uzak Durmak, Yöneticinin Çevresindeki İnsanlar. Devletin ve toplumun ayakta kalması için iyi bir yöneticinin bu özelliklere dikkat etmesi gerektiğini anladık.

Türk Edebiyatı Tarihi açısından taşıdığı önemin yanı sıra devrin hususiyetlerine, gelenek, görenek ve ahlak kurallarına, içtimaî yaşantısına, yönetime ayna tutan Nasihat-nâmelerin, günümüz toplumunun istifadesine sunulmasının ne büyük bir gereklilik olduğunu bir kez daha gördük.

Asırlar öncesine dayanan bu görüş ve tavsiyelerin aslında çağlar üstü ve cihan şümûl olduğu, geçerliliğini her vakit koruduğu görülmektedir. Bu da bizlere nasihat-nâmelerin yalnızca yazıldığı devre değil, her devre hitâp ettiğini ve bu öğütlerin bugün de geçerliliğini sürdürdüğünü göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, Bilâl, Devletoglu Yusuf'un Vikâye Tercümesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2002.
- Aldanmaz, Ömer, Şemseddin Sivâsî'nin Mir'âtül-Ahlâk ve Mirkâtü'l-Eşvâk Adlı Mesnevisi (İnceleme-Tenkitli Metin), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2001.
- Altun, Kudret, Edirneli Nazmî Pend-nâme-î Nazmî, Laçin Yayınları, İstanbul, 2004.
- Altun, Mustafa, Hab-nâme-i Veysî, MVT Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- Arat, Reşit Rahmeti, Kutadgu Bilig Yusuf Has Hacib, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Arat, Reşit Rahmeti, Edib Ahmed Bin Mahmud Yüknekî Atabetü'l-Hakâyık, TDK Yayınları, Ankara, 1992.
- Arslan, Mehmet, Divan Edebiyatında Nasihat-nâmeler (Pend-nâmeler) ve Vakanüvis Esad Efendi'nin Pend-nâmesi, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, S. 4, s. 5-80
- Arslan, Mehmet, Pend-nâme-i Zarifî, Dilek Matbaacılık, Sivas, 1994.
- Artun, Erman, Dinî-Tasavvufî Halk Edebiyatı, Karahan Kitabevi, Adana, 2011.
- Aşık Paşa, Garibnâme, Çevirmen: Bedri Noyan Dede Baba, Ardıç Yayıncılık, Adana, 1998.
- Atalay, Besim, Divanü Lügati't Türk Kaşgarlı Mahmud, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- Belen, Maksut, XVI. Yüzyıl Nasihatnamelerinden Seçkin Bir Örnek: Hızrî'nin Ab-ı Hayât Mesnevisi, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 2011, s.99-106.
- Beyzâdeoğlu, Süreyya A., Sünbülzâde Vehbî Lütfiyye, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2004.
- Bilkan, Ali Fuat, Hayrî-nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Bindal (Arslan), Fatma, Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Gülşen-i Niyâz, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996.
- Can, Şefik, Mevlâna Mesnevi Tercümesi, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, (13. Baskı)

- Canım, Rıdvan, Divan Edebiyatında Türler, Grafiker Yayıncılık, Ankara, 2010.
- Çalka, Mehmet Sait, *Mustafa Efendi ve Gülşen-i Pend Mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, 2007.
- Çelebi, Katip, Bozuklukların Düzeltmesinde Tutulacak Yollar (Dûsturu'l-amel li-islahi'l-halel), Haz. Ali Can, KTB Yayınları, Ankara, 1982.
- Danışman, Zuhuri, Koçi Bey Risâlesi, KTB Yayınları, Ankara, 1985.
- Demir, Esra, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in İbret-nâme Adlı Mesnevisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2003.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara, 2008.
- Doğan, Ahmet, Osmanlı Türkçesi Sözlüğü, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011.
- Emiroğlu, Selim, Türkçe Manzum Nasihat-nâmelerin Eğitim Değeri Üzerine Bir İnceleme, Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2010, s. 3.
- Eraslan, Kemal, Divan-ı Hikmetten Seçmeler, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1983.
- Esir, Hasan Ali, XVIII. Yüzyıl Şairlerinden Tameşvarlı Naîmüddîn ve Pend-nâme'si, İlmî Arştırmalar, S. 24, 2007, s. 57-78
- Gölpınarlı, Abdülbâki, Yunus Emre Divan ve Risalet'ün Nushiyye, Derin Yayınları, İstanbul, 2010,
- Göre, Zehra, 'Adni Recep Dede' Hayatı ve Eserleri, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2004.
- Güzel, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.
- Güzel, Abdurrahman, Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı El Kitabı, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009.
- Hengirmen, Mehmet, Pend-nâme-i Güvahî Öğütler ve Atasözleri, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Kaplan, Mahmut, Ahmed-î Daî'nin Vasiyyet-i Nuşirevan Tercümesi, İslamî Edebiyat, S. 19, 1993, s. 34.

- Kaplan, Mahmut, Hayriyye-i Nabi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2008.
- Kaplan, Mahmut, *Manzum Nasihat-nâmelerde Yer Alan Konular*, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2001.
- Karadüz, Sıddık, Derviş Şemsi'nin Deh-Murg'u'nun Karşılaştırmalı Metni ve Benzeri Eserlerle Genel Bir Mukâyesesi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2000.
- Keyik, Sevgi Elif, XVI. Yüzyıl, Sanatçılarından Şem'i'nin "Şerh-i Pendnâme"si, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2001.
- Komasyon, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, C.7, Dergah Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kortantamer, Tunca, Eski Türk Edebiyatı-Makaleler, Akçağ Yayınları, Ankara, 1993.
- Köprülü, Mehmed Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi, İstanbul, 1980.
- Kurt, Yılmaz, Koçibey Risalesi (Eski ve Yeni Harflerle), Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.
- Mermutlu, Mehmet Sait, Ahmed Mürşidi'nin Pend-nâme'si, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa, 1996.
- Pala, İskender, Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, Kapı Yayınları, İstanbul 2004.
- Pehlivan, Elif, *Şeyh Eşref b. Ahmed'in Nasihat-nâmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2001.
- Sarıbıyık, Mustafa, *Hasan Kâfi Akhisari'nin "Usûlü'l-Hikem Fî Nizâmi'l-Âlem" Adlı Eseri Üzerine Bir Tetkik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1989.
- Sarıkaya, Bekir, Arif Mürşîdü'l-'Ubbad Nüşa-i 'Alem ve Şerhü'l-Adem Mevlid, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 1992.
- Türkçe Sözlük, TDK, Ankara, 1988.
- Özfirat, Bayram, Nazmu'l-Ulûm, Turkish Studies, Ankara, 2013, 1129-1185.
- Uludağ Süleyman, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yayınları, İstanbul, 1999.
- Yeniterzi, Emine, Behiştî'nin Heşt Behişt Mesnevisi, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

Yıldız, Âlim, İbrahim Gülşnî'nin Pend-nâme'si, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, S. 16, İzmir, 2002, s. 57-95.

Yorulmaz, Hüseyin, Divan Edebiyatında Nâbî Ekolü, Kitabevi Yayını, İstanbul, 1996.

